

### הקדמה

התמורות הכלכליות-חברתיות, שהתחוללו בקפיטליזם בעשרים השנים האחרונות, לרבות הגלובליזציה של התאגידים; פירוקה של ברית המועצות והמרת משטרים סוציאליסטיים בקפיטליסטיים; אימוץ המדיניות הניאו-ליברלית בידי רוב הממשלות ויישום מדיניות ההפרטה וחיסול רשת ההגנה החברתית; המשך הכיבוש וסכסוך הלאומי וסגירת חלון ההזדמנויות שיצר הסכם אוסלו; האינתיפדה, הנסיגה מלבנון (2000), ההינתקות מרצועת עזה (2005) והמלחמה בלבנון (2006); החרפת הגזענות בחברה הישראלית – כל אלה הם רקע, להופעתן גם בישראל של תפיסות ביקורתיות שמאליות, אשר מערערות בדרכים שונות על המרקסיזם ומציגות לו חלופות המוגדרות שמאליות.

תפיסות ביקורתיות אלה נפוצות באקדמיה, במכוני מחקר, בספרים המוקדשים לנושאים חברתיים ובתקשורת, לכן יש לפלמוס עמן חשיבות בוויכוח הרעיוני-פוליטי המתנהל בשמאל הישראלי.

בעבודה להלן ייעשה נסיון לתאר את הרקע להופעת התפיסות השונות, לאפיין אותן ולהצביע על נקודות המחלוקת בין לבין השקפת עולמה ומדיניותה של מק".

הניתוח יתייחס לתפיסות לגופן, ויצביע על הסתירות הפנימיות בכל תפיסה ועל הפער שבין הכוונה של הוגיה להציג תפיסה, המסבירה את המציאות ומצביעה על דרכים לשינויה, לבין המבוי הסתום, שאליו היא מובילה. הניתוח גם יבהיר מה ההבדל המהותי שבין כל אחת מתפיסות לבין שיטות הניתוח המעמדית המרקסיסטית.

### תמורות כלכליות חברתיות

מאז שנות ה-80 מתחוללים תהליכי שינוי מהירים בדרך הפעולה של ההון, של התאגידים הגדולים, ושל המדינה הבורגנית ומנגנוניה בעולם ובישראל. השינויים האלה משפיעים על הרכב מעמד העובדים, על האיגודים המקצועיים, על המפה הפוליטית ועל הפעילות לשינוי חברתי.

בין השינויים העיקריים ניתן למנות:

- השתלבות מלאה של הממסד הכלכלי והפוליטי של ישראל בגלובליזציה של התאגידים. לבעלי התאגידים, הגדולים בישראל יש השקעות בעסקים ובנדל"ן בארצות שונות, ולעיתים קרובות היקף ההשקעות בחו"ל גבוה מהיקף ההשקעה בישראל. לכן ניתן לאפיין את התאגידים הגדולים בישראל כחברות רב-לאומיות מבחינת תחומי העיסוק ופיזור ההון, המפעלים והרכוש.

"בנק הפועלים הפך לבנק גלובלי עם מטה בישראל וחדל להיות בנק ישראלי עם פעילות בחו"ל" – הסביר דני דנקנר יו"ר דירקטוריון בנק הפועלים, בריאיון ל"פיננשל טיימס" ("דה מרק", 26.8.07).

- אימוץ נלהב של המדיניות הניאו-ליברלית בידי התאגידים ובידי הממסד הפוליטי והפקידות הבכירה באוצר ובבנק ישראל
- ריכוז מואץ של ההון והתחזקות חסרת תקדים של קבוצות ההון (המקומי והזר) השולטות בכלכלה הישראלית (14-18 המשפחות).
- הפרטה של מרבית החברות הממשלתיות ורבים מהשירותים הציבוריים הממשלתיים.
- גידול מואץ של מעמד השכירים הודות להצטרפותם לכוח העבודה של בעלי השכלה על-תיכונית ושל נשים; לגידול בתעסוקה בשירותים הפיננסיים והעיסוקיים ובשירותים הציבוריים והפרטיים; לעלייה במשקלה של התעשייה המבוססת על טכנולוגיה עילית (היי-טק) על חשבון התעשייה הישנה (לאו-טק). חלה ירידה במשקלן בכוחה העבודה של הפועלים (המקצועיים והלא-מקצועיים) הישראלים והתבססה (למרות התנודות) נוכחותם של מהגרי עבודה.

- גדל במהירות הקיטוב בהכנסות של המשפחות וברכושן.
- גדל מיספרם של העניים, ובמיוחד של הילדים העניים ושל העניים בקרב הנשים ובקרב האוכלוסיה הערבית.
- באמצעות חקיקה, צומצמו הקיצבות של הביטוח הלאומי, הופקעו קרנות הפנסיה מידי ההסתדרות והועברו לחברות הביטוח, קוצץ (למשל שנתיים) השכר במיגזר הציבורי.

התמורות הכלכליות-חברתיות לוו בהחלשות כוחו המאורגן של ציבור העובדים. ירד מספרם של העובדים המאורגנים בהסתדרות; איגודים מקצועיים גדולים כמו הסתדרות המורים פרשות מההסתדרות הכללית; באמצעות חקיקה, הופקעו מההסתדרות קופת חולים כללית וקרנות הפנסיה; בתהליך מתוכנן, בשנות ה-90 בוצעה הפרטה של החברות ושל המפעלים שהיו בבעלות ההסתדרות (חברת העובדים).

העמקת הקיטוב המעמדי בחברה הישראלית, בשילוב עם המשך הכיבוש ופשעיו, מאיימים על עצם קיומה של הדמוקרטיה הישראלית, לכך יש להוסיף את החלשת המוסדות האזרחיים (הכנסת, מערכת המשפט), את השחיתויות שנחשפו במוסדות השלטון (ראש הממשלה, שרים, רשות הסמים, המשטרה), את התחלפותן התכופה של ממשלות, גוברת הסכנה שישראל תהפוך מדינה משטרה עם קישוט פרלמנטרי.

רוב המפלגות איבדו את צביוןן כמפלגות פוליטיות והפכו התארגנויות לצורך בחירות בלבד, תוך החלפת המצע הרעיוני והפוליטי באוסף סיסמאות כלליות.

בהקשר זה חשוב להצביע על החלשותן של מפלגות השלטון המסורתיות – עבודה וליכוד. שתי מפלגות אלה נדחקו הצידה לאחר שהיו בעלות מעמד הגמוני במשך 29 שנה כל אחת בזירה הפוליטית: ההגמוניה של העבודה נמשכה מ-1948 ועד ל-1977, ואילו ההגמוניה של הליכוד נשכה מ-1997 ועד ל-2006. אולם החלשות זו אין פירושה, שהאידיאולוגיה והפוליטיקה שהן מייצגות נעלמו. להפך: כדי להמשיך ולקיים את ההגמוניה של האידיאולוגיה הצינית בגירסתה המנציחה את הכיבוש ומקדת את המדיניות הניאו-ליברלית, מעדיף כעת ההון מיבנים פוליטיים כאילו לא-אידיאולוגיים, נוסח מפלגת קדימה, שם מסתופפים יחד פוליטיקאים מהליכוד ומהעבודה, או נוסח המפלגה שהקים המיליארדר גיאדמאק. לאחרונה נשמעו הצעות לאיחוד קדימה והעבודה בהגמוניה של קדימה לקראת הבחירות הבאות לכנסת.

המדיניות הניאו-ליברלית, הכירסום ברשתות ההגנה החברתית, הפרטה של השירותים הציבוריים, החלשות ההסתדרות ומפלגות הממסד – כל אלה נוצלו להצמחתן של רבבות עמותות, לרבות כאלה העוסקות בנושאים חברתיים וסביבתיים. העמותיזציה של הארגונים החברתיים, שרובם ככולם נתמכים בידי קרנות של תאיגידם ובעלי-הון, הניבה גם תפיסה אידיאולוגית המכונה "החברה האזרחית", אשר מתארת קיום בהרמוניה (כפי שחוזרים ו משננים לנו כל יום ברשת ב') – של הארגונים החברתיים, החברות הכלכליות והממשלה.

גם בתופעות העמותות, כמו בכל תופעה חברתית בקפיטליזם, ניתן להבחין בסתירות פנימיות: מצד אחד, התאיגידים והממשלה מטפחים אותן במטרה להסתוות את הקיצוצים המתמשכים בתקציבים החברתיים (חינוך, רווחה, טיפול ברעבים בנכים ובקשישים, סביבה ועוד). העמותות גם מושכות אליהן צעירים חסרי מנוח ואזרחים שאיכפת להם, אך שיותר ויותר מדירים רגליהם מהמיסגרות המפלגתיות ומעיסוק בשאלות המדיניות.

מצד שני, זמינות המידע ברשת האינטרנט, גידול מיספר הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה, גידול המודעות לחשיבות השמיעה על איכות הסביבה, אי-האמון המעמיק ברשויות השלטון – גורמים אלה ואחרים תרמו לגידול המעורבות החברתית-סביבתית בקרב קבוצות שונות בחברה הישראלית ולתפוצת המושגים 'צדק חברתי' ו'צדק סביבתי' ('צ'רצ'מן, סדן, 2003). מעורבות זו הניבה ארגונים מסוג שונה, המבוססים בעיקר על התנדבות, ואשר אינם מסתפקים במריחת יוד על פצעי החברה והסביבה, אלא מתייצבים באופן גלוי נגד התאיגידים הגדולים ונגד המדיניות הניאו-ליברלית, הפוגעת אנושות בעובדים, בנשים ובכלל השכבות המוחלשות.

בהקשר זה חשוב לציין, כי המדיניות הניאו-ליברלית, על מרכיביה והשלכותיה, הייתה פרוייקט עולמי של התאיגידים הבינלאומיים הגדולים, של הממשל של ארצות הברית ושל הממשלות שהשתלבו בו מרצון או בשל תכתיב כלכלי-פוליטי וצבאי. ניתן גם לתאר את הפרוייקט הניאו-ליברלי כסוג של מהפכת נגד, אשר כוונה נגד מעמד העובדים, נגד האיגודים המקצועיים, נגד מפלגות השמאל ונגד מיבנים דמוקרטיים וזכויות אדם ואזרח. מרכיב חשוב באותה מהפכת נגד, שהתרחש במקביל להתפשטות הניאו-ליברלים במדינות הקפיטליסטיות, היתה

מהפכת הנגד, אשר הובילה (בשנים 1989-1991) לפירוק ברית המועצות ולהמרת המשטרים הסוציאליסטיים במזרח אירופה במשטרים קפיטליסטיים, תוך חיסול רוב זכויות העובדים והשגיהם החברתיים, התמוטטות של המשטרים הסוציאליסטיים נוצלה, מצידה, הן למיתקפה חסרת תקדים על זכויות העובדים במדינות הקפיטליסטיות ולהאצת הקיטוב בכל מדינה וברמה עולמית, והן למיתקפה רעיונית בנוסח: הסוציאליזם נכשל, נגמר, עבר מן העולם.

## סתירות חדשות

במשך 300 שנה ויותר עוצב המשטר הקפיטליסטי כמשטר של ניצול העובדים השכירים לצורך הפקת הערך העודף (רווח). כבר מראשיתו איפיינו את הקפיטליזם סתירות פנימיות עמוקות:

- בין האופי החברתי של הייצור לבין האופי הפרטי של הניכוס;
- בין היכולת של השגי המדע והטכנולוגיה לשפר את חייהם של בני האדם לבין יישומם בעיקר לצורך השגת רווחים גבוהים יותר;
- בין אפשרויות הייצור והאספקה של מוצרים ושירותים לבין כוח הקנייה המוגבל של רוב העובדים השכירים;
- בין הגידול המהיר במספר השכירים ובמשקלם בחברה לבין משקלם הפוחת בהכנסות;
- בין האפשרות האובייקטיבית לקצר באופן ממשי את שבוע העבודה לבין האינטרס של ההון בהארכת שבוע העבודה;
- בין ריכוז העושר בידי קבוצה קטנה של בעלי תאגידים רב-לאומיים לבין ההדרדרות של שכבות שלמות לעוני.

לסתירות אלה, שהלכו והעמיקו, נוספו בשני העשורים האחרונים סתירות חדשות, שהן פרי ההתחזקות חסרת התקדים של התאגידים המונופוליסטיים (הגלובליזציה של התאגידים). סתירות אלה הובילו לגיבוש תכתיב כלכלי-חברתי בדמות הניאו-ליברליזם, המיושם כמעט בכל המדינות; ליצירת מערכות סמי-שלטוניות במקביל לשלטון באמצעות פרלמנטים, ממשלות ומנגנון של המדינה; להפיכת התרבות ברובה לעסק ואת האזרחים ל"צרכני" תרבות; לפיצול גובר של מערכת החינוך למערכת המכוונת להכשרת בניהם של עובדים עניים לעבודות מונוטוניות בתעשייה, בתחבורה, במלונאות ובשירותים לענפים העוסקים בפתרון בעיות, בניהול התאגידים ובמערכות הנילוות אליהם, ובניהול המערכת האזרחית (גופי מימסד שונים) והמערכת הצבאית.

התופעה, המהותית לקפיטליזם, של חיפצון (של הפיכת כל דבר לחפץ, לסחורה) הגיעה לממדים שלא נודעו בעבר. מושאים פומביים לקנייה ומכירה הפכו גם ספורטאים ואמנים; מדענים ואקדמאים; שוטרים וגובי מס; פוליטיקאים ואנשי דת. תמורת כסף אפשר לקבל ילד (אימוץ בין מדינתי, פונדקאות); לארגן משתתפים לאסיפת בחירות, ולהשיג קולות בבחירות המקדימות ובבחירות הכלליות.

התהליך המוצף של המיסחור מעוות את התודעה של העובדים, אשר עדין לתהליך של צבירת העושר בידי מעטים ושל התרוששות הרבים, אך את סיבותיו אינם רואים. הבורסה, המוצגת כמרכז העולם הכלכלי, מופיעה ככוח עליון, ולא ככלי לצבירת הון בידי התאגידים הגדולים.

מתחזקת תרבות הצריכה, המוזנת בידי פירסום מסחרי תוקפני, העושה שימוש במותגים, וגורם לשקיעת העובדים בחובות, הגלובליזציה התרבותית, המאפשרת לרבים לראות (בטלוויזיה) כיצד נראים "החיים הטובים", היא צידה השני של הגלובליזציה הכלכלית, המרחיקה יותר ויותר את הסיכוי של רוב האנשים להגיע לאותם "חיים טובים".

כתוצאה מהשפעות אלה, מעמיקה הסתירה בין התחזקות כוחם האובייקטיבי של העובדים השכירים (מיספרם, משקלם במשק ובחברה) לבין החלשות תודעתם המעמדית, הבנתם את יחסי הכוח החברתיים.

יכולת הקפיטליזם ליצור שפע חומרי ולשווק מותגים זהים ברחבי העולם (מרכיב של הגלובליזציה הצרכנית-תרבותית), יוצר סתירה ההולכת ומעמיקה בין הציפיות, שיוצר השפע הזה בקרב שכבות רחבות, לרבות בני נוער, לבין יכולתם לקנות את הסחורות האלה, הנחשקות לא רק בשל השימוש שניתן לעשות בהן, אלא בעיקר בשל היותן מודד למעמד החברתי.

הגידול בביקוש לבעלי מקצועות נדרשים להון בענפים של טכנולוגיה ופיננסים והיכולת להפיק מהם שיעור גבוה של ערך עודף (המבטא את הקף הרווח להקף השכר המשולם), מביא את בעלי ההון לשלם להם שכר גבוה, יחסית לשכר הממוצע המקובל. אך בעוד שבעבר קבוצות עובדים בענפים מתקדמים (כמו שהיו בעבר ענפי המתכת והכימיה) היו גם המאורגנים ביותר באיגודים המקצועיים, ולכן מילאו תפקיד מוביל במאבקים מעמדיים, כיום העובדים בהיי-טק, בתקשורת ופיננסים רובם ככולם אינם מאורגנים, ורבים מהם אינם תופסים עצמם כנימנים עם מעמד חברתי של עובדים, אלא כחלק מ"שכבות הביניים" המבוססות. נקודת הראות הנפוצה בקרבם היא, שכל עוד הם עובדים ומשתכרים יותר מעובדים אחרים – טוב להם בקפיטליזם.

כך התפתחה הסתירה בין מעמדם הפוטנציאלי של העובדים בענפי ההיי-טק לבין מעורבותם בפועל במערכות המעמדיות והחברתיות.

התופעה של העיור ושל ריכוזי אוכלוסיה גדולים שברה את מערכות התמיכה המסורתיות, האופייניות לחברות כפריות וקטנות. לכן גדל הצורך של המוני המשפחות החיות בערבים ובישובים עירוניים ברשתות הגנה חברתיות. אך בשנים האחרונות מעמיקה הסתירה בין הצורך הגדל הזה לבין המדיניות, שדווקא פוגעת קשות ברשת ההגנה הזאת, אשר אמורה להינתן למובטלים, לקשישים, לילדים, לחולים, לחד-הוריות, לנכים ועוד.

מעמיקה בהקשר זה גם הסתירה בין האינטרס של הקפיטליזם בריכוך הסתירות הפנימיות המעמיקות בין מיעוט ומתעשר לבין הרוב המתרושש באמצעות חוקי הגנה חברתית ומוסדות כמו הביטוח הלאומי, לבין האינטרס המיידני של ההון בהוזלת כוח העבודה באמצעות חיסול זכויות חברתיות של העובדים, ובצמצום ההוצאות החברתיות, המאפשר להעניק לבעלי ההון הפחתת מיסים נדיבה הפחתת מיסים שמשלמים בעלי ההון והמעסיקים.

המדיניות הניאו-ליברלית, שהניבה רווחי-על לתאגידי ההון הגדולים וצמיחה אדירה של עושרם, נועדה לחזק את הקפיטליזם. אך בהעמיקה את הסתירות הפנימיות וביצרה סתירות חדשות, המדיניות הניאו-ליברלית בישראל בולמת צמיחה כלכלית, מערערת את היציבות הכלכלית ואת היציבות הפוליטית של המשטר (בחירות תכופות לכנסת, התפרקות של מפלגות והתארגנות מחדש רק לצורך בחירות).

## **מדוע ההמונים משלימים עם שלטון המעטים?**

השינויים התכופים הכלכליים-חברתיים והפוליטיים, העמקת הסתירות הפנימיות והופעת סתירות נוספות, ערעור היציבות הפוליטית – כל אלה יצרו אובייקטיבית צורך במתן תשובות מעודכנות של השמאל לשאלה, מהן הדרכים בהן ניתן לנהל היום מערכה יעילה להגנת העובדים והקבוצות המופלות והמקופחות ונגד הקפיטליזם כשיטה כלכלית-חברתית.

הפירסומים התכופים בנושאים כמו קשרי הון ולשלטון, שחיתויות בצמרת, העושר שנצבר בידי קומץ המשפחות העשירות, גידול העוני – מפיצים את המידע, שלכאורה אמור לגרום לעובדים, לרוב הציבור, לכעוס ואפילו להתקומם, אך מידע אינו יידע, וגם מי ששמע בטלוויזיה, כי מיליארדר נתן הנחה לראש הממשלה ברכישת בית מפואר, או שעבריינים עושים עסקים עם ציוד גנוב בתחנת משטרה, בנוכחות קציני משטרה – עדיין אינו משכיל להסיק מכך מסקנות כלליות לגבי השיטהף לגבי המשטר. דווקא בעידן הטלוויזיה הרב-ערוצית והאינטרנט, מתרחבת התופעה של בורות-מבוססת-מידע, או של מידע נגיש מהכורסא ושל תגובות וירטואליות כתחליף לפעולות מחאה רבות משתתפים במרחב הציבורי.

ההיסטוריה של ישראל כמדינה קפיטליסטית, שגם מתפתחת מבחינה כלכלית וגם מקדמת מערכה של הגנה חברתית, בעצם הסתיימה במחצית שנות ה-80 של המאה ה-20. אולם למרות זאת, גם בעשור הראשון של המאה ה-21 נתפסת המדינה (לא הממשלה), בעיני רוב העובדים, כעוגן קיומי, כגוף שיעודו 'להגן על העם מפני אויבים' ולהבטיח את החירות האישית של כל אזרח. גם כאשר רשויות המדינה איבדו את האמון של חלק גדול מהציבור בשל פרשות כואבות כמו מלחמת לבנון השנייה, עדיין אי-אפשר לדבר על התרסקות של הדימוי של המדינה כגוף בשירות הציבור. לכן זוכה בפופולריות כל קריאה לחיזוק המשטרה והצבא, להשלטת סדר, להחמרת הענישה הפלילית, להכנסת שוטרים לבתי הספר.

ההתייחסות האידיאליסטית למדינה, ל"אינטרסים של המדינה", ל"טובת המדינה" מצביעה על עומק ההשפעה

שלך תפיסות אוטוסיסטיות/ציוניות, המזהות באופן גורף מדינה ולאום, מדינה וקיום, מדינה ואזרח. בסביבה שבה שולטות תפיסות כאל, כל גישה ביקורתית נתפסת ככפירה בעיקר, כלומר במדינה, ולא כזכות מובנית של אזרח למתוח ביקורת על מבנים שלטוניים, לרבות ממשלה וצבא.

הבט חשוב אחר של ההשלמה עם המצב הקיים הוא ההפנמה הרחבה של התפיסות הניאו-ליברליות, שעמדו בבסיס המדיניות הכלכלית-חברתית של הממשלות מאז מחצית שנות ה-80 של המאה הקודמת. מחקר של פרופ' אריה רטנר וד"ר מאיר יעיש, שהוצג בכנס בחיפה לאחריות חברתית (מרס 2007), מצא תמיכה רחבה במדיניות המעמיקה פערים, תוך בליעת הפתיון הידוע של "שוויון הזדמנויות". 80% מ-1,200 הנשאלים תמכו במשפט האומר: "זה הוגן שלאנשים מסויימים יש יותר כסף, בתנאי שיש שוויון הזדמנויות". כמו גם במשפט האומר: "אנשים זכאים להחזיק במה שהרוויחו, גם אם פירוש הדבר, שיהיו אנשים עשירים יותר".

אך קרוב לוודאי, שהבעיה אינה רק בנשאלים, אלא גם בשואלים, כי בעוד ש-90% תמכו בפערים כלכליים, בתנאי שמתקיים שוויון הזדמנויות, 60% מהנשאלים גם תמכו בקביעה, לפיה אחד הגורמים העיקריים לעוני הוא דווקא... העדר שוויון הזדמנויות.

"תופעת גאידמאק" חשפה את הקלות, בה ציבור רחב, הכולל גם פוליטיקאים של מפלגות השלטון וגם כאלה החיים בעוני, מוכנים לא רק לקבל את הנדבות שהוא מחלק, אלא גם להעניק לו מעמד של מנהיג חברתי-פוליטי-לאומי. הציבור ברובו, לרבות התקשורת, אינו שואל כיצד התעשר גאידמאק, אלא מה צריך לעשות, כדי לקבל ממנו תרומה. מבחינה ציבורית, זה נראה טבעי שגאידמאק רוכש קבוצות ספורט, קונה תחנת רדיו, מקים עיר אוהלים לפליטים מהצפון בעת מלחמת לבנון, ומקים מפלגה.

היחס לגאידמאק מבטא יאוש ממנגנוני המדינה המצטמצמים והולכים והשלמה עם המצב, שהאזרח נותר עזוב לנפשו. מכאן שהיחס המקודש למדינה כמוסד העוסק בביטחון, מופרד תודעתית מהציפיה שאותה מדינה אכן תדאג לאזרח בצורתיו היומיומיות.

בהקשר זה, כדאי לציין את האבחנות שעשה יורם גבאי (שכיהן בעבר כממונה על הכנסות המדינה ועבר לכהן כיו"ר חברה לניהול השקעות) לגבי מה שהוא מכנה "תהליך ההתנתקות של המגזר העיסקי (ריאלי ופיננסי) מן המגזר הציבורי והממשלתי על כל זרועותיו הפוליטיות, הכלכליות והביטחוניות". במאמר ב"דה מרקר" (11.4.07) כתב יורם גבאי: "המשקיעים והיזמים הבינלאומיים והמקומיים מסתכלים כצופים על כל האירועים הפוליטיים, הכלכליים והאישיים בממשלה, כאילו הם סרט עצוב או משעשע, שאין לו כל השפעה על עבודתם הכלכלית".

גבאי מספר, כי מייד לאחר הבחירות (2006), כינס שר האוצר הירשזון כמה כלכלנים ואנשי עסקים והתחייב בפניהם, שהממשלה תדאג ליצור עבורם תנאים אופטימליים בכך שקצב גידול הוצאותיה יפחת מקצב גידול הכנסותיה, המציאות הוכיחה, כי הממשלה עמדה בתנאי הזה (למרות הוצאות על הפינוי מעזה ועל מלחמת לבנון). נשענים על העידוד הממשלתי, לפחות עד סוף 2007, נהנו התאגידים מהגאות הכלכלית ומהגאות ברווחים, בעוד שמשקיעים זרים המשיכו להזרים הון לישראל ומשקיעים ישראלים מרחיבים את השקעותיהם בחו"ל.

התכתיב שתיאר גבאי פשוט: ההון דרש וקיבל התקפלות של הממשלה בכל הנוגע בהוצאות החברתיות (ההוצאות הצבאיות גדלו, כידוע). כמו גם בכל הנוגע בוויסות תנועות ההון, וכן יציאה של הממשלה מניהול תחומים כלכליים, בעיקר באמצעות הפרטה של חברות ושירותים ציבוריים. ולכן כל עוד הממשלה ממשיכה לצאת מניהול ישיר של התחומים הכלכלי והחברתי, ההון חש עצמו חופשי להתעלם מהממשלה. או במילותיו של גבאי: "לכולנו ברור, שנפילת הממשלה או המשך קיומה לא רלוונטי לפעילות הריאלית או הפיננסית של המשק".

ה"כולנו" של גבאי התייחס, קרוב לוודאי, למשקיעים וליזמים, ואילו קביעתו כי קיום הממשלה או אי-קיומה אינו רלוונטי, משקף את ההנחה, שכל ממשלה שתקום בישראל, בכל הרכב פוליטי/מפלגתי, שניתן לדמיין בתנאים הקיימים, תמשיך במדיניות, שלגביה התחייבו שרי האוצר הירשזון ובר-און, ואשר איפיינה את כל שרי האוצר בעשרים השנים האחרונות.

אבל אם הממשלה אינה רלוונטית להון וגם אינה רלוונטית לאזרחים – אז למי היא כן רלוונטית? וכך התגבש הדימוי הנפוץ, כי הממשלה (הכנסת) חשובה רק לעצמה וחושבת רק על עצמה. שהיא מורכבת מחבורת רודפי כבוד וכסף (שחיתויות כבר אמרנו?), ושגם בבחירות הקרובות שום דבר לא ישתנה.

פועל יוצא מהתפתחויות אלה, שכווננו בגדול בידי ראשי התאגידים הכלכליים הגדולים ("המשקיעים והיזמים"), הוא שנגזזה, בקרב קהלים רחבים, הציפייה לשינוי פוליטי, שיוביל, נניח, לשלום ולצדק חברתי. אם המיבנים, שבהם מדובר (מפלגות, כנסת, ממשלה), כבר אינם רלוונטיים מבחינת ההון והאזרחים, מה הטעם לעסוק בהם? מה הטעם לעסוק בפעילות פוליטית-מפלגתית? מה הטעם להפגין?

## האמנם ההמונים משלימים?

פרופ' **ליאו ליידרמן**, היועץ הכלכלי הראשי של בנק הפועלים (המופרט), מיטיב להכיר את המדיניות הממשלתית ועד כמה היא נוחה לתאגידי ההון. ובכל זאת, הוא מצא לנכון להתריע מפני "מגמה של אי-שקט חברתי ואי-שקט ביחסי העבודה" במאמרו ב"דה מרקר" (9.3.07) מסביר ליידרמן, כי התופעות, שהוא מכנה "אי-שקט", הושפעו "מהגידול בפערים בחלוקת ההכנסות והעושר בקרב האוכלוסייה ומהגידול המדאיג במיספר העניים". ליידרמן מציע ללמוד מההתפתחויות בעולם, המצביעות על כך, שגידול בפערים של ההכנסות והעושר מוביל "להתגברות המחאות החברתיות ולשינויים פוליטיים משמעותיים".

לכאורה, ניתוח זה סותר את מה שתואר לעיל כאדישות וכיאוש של הציבור מהצורך והאפשרות לחולל שינוי פוליטי. רך כאשר בוחנים את הדוגמאות שמביא ליידרמן. ניתן להבין, מדוע העמקת פערים במדינה אחת גורמת למחאות חברתיות רחבות ולשינויים פוליטיים משמעותיים, ובמדינה אחרת, לדוגמה ישראל, לא מתרחשות התפתחויות שהופרטו קודם לכן.

ליידרמן מצביע, בעצם, על הסתירות הפנימיות הטמונות בניאו-ליברליזם. מצד אחד, במשך פרק זמן מסויים, מדיניות זו מגדילה את העושר של האלפיון העליון ומאיצה את מה שמוגדר כצמיחה של המשק. והדוגמא של ישראל בהחלט מאשרת זאת. מצד שני, מדיניות זו עצמה מובילה להעמקת הפערים בחלוקת ההכנסות ולכן למה שליידמן מכנה "אי-שקט", או ערעור של היציבות הפוליטית בישראל, ערעור היציבות הפוליטית מתבטא הן בהעדר היכולת של ממשלות להחזיק מעמד ובתכיפות הבחירות לכנסת. והן בהתפרקות של המיבנים ההיסטוריים של המפלגות. אולם גם במאבקים האיגוד מקצועיים, לרבות בשביתות ובעיצומים על רקע תוכניות ההפרטה. אך המחאה התרבותית הזאת, עם כל חשיבותה, שונה במידה רבה מהדוגמא של אמריקה הלטינית, שהביא ליידרמן. וזאת הנקודה החשובה.

אם לדבר בהכללה, מה חסר לעובדים בישראל, שיש לעובדים באמריקה הלטינית?

חסרה השקפת עולם אנטי-אימפריאליסטית, שמתבטאת ביחס עויין לגלובליזציה של התאגידים ולמדיניות ההגמונית של ארצות הברית, הגובות מחיר חברתי כבר באמצעות מלחמות ושינויים מיבניים עמוקים לטובת התאגידים;

חסרים סטודנטים בעלי השקפות שמאליות רדיקליות, אשר יכולים להיות בעלי ברית ומעבירי ידע כלכלי-חברתי ורעיוני;

חסרות מפלגות שמאל רדיקליות (פרט למק"י), שהן בעלות השפעה ציבורית רחבה.

לעומת זאת, יש בישראל בשפע יחס של הערצה לארצות הברית ולכל מה שהיא מסמלת.

שנאת זרים, קודם-כל שנאת ערבים ולאומנות בוטה.

"אחדות לאומית" ו"צו פיוס".

ספיגה בלתי ביקורתית של רעיונות הניאו-ליברליזם והשוק החופשי.

האם הדוגמה והמופת של ארה"ב עשויים לפוג, כאשר יתחולל בה המשבר הצפוי על רקע הגרעונות האדירים במאזן המסחרי ובתקציב הפדרלי? בשנים 8-1997 התחולל בעולם משבר כלכלי עולמי, שהוביל בסופו של דבר למשבר עמוק למדי בארה"ב בשנת 2000, ולגילגולו של משבר זה לישראל ולמדינות נוספות. משבר הבורסה וההיי-טק של שנת 2000 נוצל להעמקת המדיניות הניאו-ליברלית בישראל (עידן שרון-נתניהו), וזה מה שצפוי שיקרה גם בעתיד. ב-2008 פרץ משבר המשכנתאות בארצות הברית, שהוביל תוך חודשים ספורים למחיקות הון ברחבי העולם בשווי של אלף מיליארד דולר, ואשר השפעתו הורגשה גם בישראל.

המשבר והשלכותיו והמדיניות הניאו-ליברלית הקיצונית, שאומצה בידי ממשלות שרון (2002-2006) תוך נפנוף באותו משבר, אכן הובילו בישראל לגל של מחאה חברתית, שהתבטא בשביתות המוניות.

בהנחה, שמשברים כלכליים-חברתיים תכופים אלה של הניאו-ליברליזם נעשים קשים יותר, צודק ליידרמן בהזיהור (את ראשי התאגידים והמשקיעים) מפני "אי-שקט חברתי" מתוך דאגה להון, מתריע ליידרמן מפני המחיר שישלם ההון בשל התנערות המדינה הבורגנית מאחריותה למתן את הפערים בהכנסותיו ובעושר באמצעות מדיניות פיסקלית (מסים) – אותה התנערות, שההון עצמו תבע, ושהמשלה אימצה בהתלהבות.

בהנחה, שדמוקרטיה בורגנית היא סוג המשטר הפוליטי הנוח ביותר להון, שכן הוא המערפל ביותר את מהות המשטר הקפיטליסטי ויוצר לו דימוי פוליטי/חברתי של "שוויון בפני החוק" ושל "שוויון הזדמנויות", הרי החשש של ליידרמן יכול להיות מוסבר גם בחשש, שאותו "אי-שקט" ינוצל בידי מפלגות של הימין הקיצוני (ליברמן, האיחוד הלאומי), כדי לחסל את הדמוקרטיה הבורגנית, המועדפת על חוגי ההון, אשר מתחשבים גם ב"מה יאמרו" המשקיעים הזרים, שאינם אוהבים להשקיע במדינות, שיש בהן זעזועים חברתיים-פוליטיים.

מפלגות הממסד, וקודם-כך העבודה והליכוד (לרבות קדימה), נתפסות כאחריות ישירות לפערים המעמיקים בהכנסות וברכוש. הן גם נתפסות במחבורות ישירות להון, כפי שמלמדות חקירות המשטרה לגבי מעשי שחיתות של ראש הממשלה ושרים. לכן הביטוי הפוליטי של זעם חברתי יכול שיהיה נטישה נמשכת שלהן מצד קורבנות הניאו-ליברליזם. השאלה היא, למי תנתן תמיכתם?

בתנאים הקיימים בישראל, השכבות המרוששות ואלה המתרוששות (מעמד הביניים הנמוך), וגם אלה מהשכבות הבינוניות, הנתקלים בקשיים גוברים לממן את הוצאות המשפחה, עלולים לבלוע את הפתיון הדמגוגי, אותו מציעות מפלגות הימין הקיצוני ומפלגות אינסטנט כמו גיל (הגימלאים), או מפלגתו של גאידמאק, המכונה, איך לא "הצדק החברתי" עובדה היא, שהכירסום הגובר בחירות הדמוקרטיות ובמעמד הכנסת להצעות לשינוי שיטת הבחירות מתקבל בהסכמה או באדישות מצד רוב הציבור הישראלי.

הימין החברתי הניאו-ליברלי, המעוניין לחזק את שליטתו הפוליטית הישירה, הצמיח את מה שדני גוטוין כינה "אליטה חדשה" (גוטוין, 2005), אליטה זו משקפת ברית פוליטית בין הנהנים מהפרטת החברות הממשלתיות והשירותים הציבוריים (שרבים מהם נמנו גם קודם לכן עם הממסד הכלכלי-פוליטי-בטחוני), לבין פוליטיקאים העומדים בראש התארגנויות סקטוריאליות, נוסח ראשי ש"ס, שרנסקי וליברמן, חומר הדבר של ברית זו הוא האיבה הגוברת לכמה שהוא ממלכתי ולדמוקרטיה בכללותה אותה מציעים המתעשרים מההפרטה ומצמצום מעורבות הממשלה במשק והחברה לפוליטיקאים, הרוכשים את אמונם של שכבות הנפגעים מהמדיניות הניאו-ליברלית בזהותם את המדיניות הזו עם "מדינה" ו"דמוקרטיה". לכך יש להוסיף את האכזבה הגוברת ממדיניותה של מפלגת העבודה, שהיא שותפה בכירה בהמשך הכיבוש והמלחמות למדיניות הניאו-ליברלית של ההפרה וריסוק רשת המגן החברתית.

"הרצון לשנות את כללי המשחק של החברה הישראלית, העומד מאחורי הברית שבין 'הברונים השודדים' של ההפרטה לבין הפוליטיקאים הסקטוריאליים של השיסוע, הניבנים ממנה, מסביר גם את התמיכה שזוכה ה'אליטה החדשה' בקרב המעמדות הנמוכים" (גוטוין, 2005, עמוד 358).

החשש של כמה מראשי התאגידים הכלכליים (שתמכו בכל השנים בליכוד ובעבודה) הוא, שמשטר בורגני בעל

מאפיינים דיקטטוריים, העשוי להואיל להם לטווח קצר (הגבלות נוספות של מאבקי העובדים, לרבות זכות השביתה), יחשוף את המהות החבויה של הקפיטליזם כמשטר של דיכוי כלכלי ופוליטי. בתנאים כאלה, יכולים להתחולל התפכחות מואצת של שכבות עובדים רחבות מאשליות "השוק החופשי" ו"שוויון ההזדמנויות", והעלאת המאבק נגד המשטר הדיקטטורי למאבק נגד המשטר הקפיטליסטי עצמו.

## הגמישות שמגלה ההון, תוך כדי חתירתו המתמדת להגדלת רווחיו, עושרו ושליטתו

דרכי הפעולה של ההון נמצאות בתהליך מתמיד של התאמה לשינויים הטכנולוגיים, הכלכליים, החברתיים והפוליטיים. גמישות זו של ההון, של התאגידים ושל אלה המשרתים אותם, מסייעת להון להאריך את שליטתו ושלטונו ותורמת לצבירות העושר בידיו.

המטרה הראשית של ההון, שהוא מערכת יחסים כלכליים-חברתיים, היא לשמור על המשכיות הניצול הקפיטליסטי, המבוסס על הקניין הפרטי על אמצעי הייצור ועל ניצולם של עובדים שכירים. לכן, בשום מקרה, אין ההון מוכן להשלים עם פגיעה בזכות המקודשת, מבחינתו, של הקניין הפרטי, כלומר על הזכות לנצל עבודה שכירה. לכן ההון נלחם בכל האמצעים העומדים לרשותו (ולרשות המדינה הבורגנית), כדי להתנגד לכל שינוי חברתי, המאיים על זכות הקניין הפרטי, ומכאן – להגן בכל האמצעים על האפשרות להמשיך ולנצל פועלים שכירים ואחרים.

מאז הקומונה הפריסאית (1871) ועד לשינויים הכלכליים-חברתיים שמוביל הנשיא הוגו צ'אבס בוונצואלה בשנים האחרונות – תקפה הבורגנות באמצעים צבאיים, כלכליים, פוליטיים ותקשורתיים (לפי הצורך והיכולת) כל שינוי חברתי, ובוודאי כל מהפכה חברתית, שפגעו בזכות הקניין הפרטי, או אפילו ניסו לבטלה ולהמירה בבעלות ממלכתית-חברתית על אמצעי הייצור העיקריים.

לעומת זאת, הבורגנות ומוסדותיה הפוליטיים והממלכתיים גילו גמישות רבה בכל הנוגע לצורות השליטה. לאופי המדינה, למעורבות המדינה בכלכלה, לארגון הפנימי של המפלגות, למדיניות הפנים והחוץ ועוד. הבורגנות שבשלב מסוים בהתפתחותה מעוניינת בקיומו של קפיטליזם ממלכתי ("מדינה גדולה"), יכולה בשלב מאוחר יותר, לאחר שצרה עושר והשפעה, לתבוע בתוקף את ההפרטה של חברות ממלכתיות ("מדינה קטנה") ולאחר שפורץ משבר כלכלי, לשוב ולתבוע התערבות של הממשלה להצלת ההון. הבורגנות שבשלב מסוים רואה תועלת לעצמה בהכשרתו ובשמירת זמינותו של כוח עבודה באמצעות פיתוח שירותים ציבוריים-ממלכתיים, כמו מערכות חינוך ובריאות והמוסד לביטוח לאומי, עשויה בשלב אחר לתבוע בתוקף את הפרטת השירותים הציבוריים האלה ואת חיסולה ההדרגתי של מדינת הרווחה.

הגמישות הזאת מתגלה בכל התחומים החברתיים והפוליטיים, לרבות בתחום האידיאולוגיה. תורות כלכלית בורגניות, השולטות בכיפה, באות זו במקום זו, בהתאם לצרכים של התאגידים בכל שלב של ההתפתחות. כך דחקה התורה המונטריסטית של מילטון פרידמן את רגליה של התורה בדבר הצורך בתיקון השוק של ג'ון מיינרד קיינס; כך קיבל (מאז תחילת שנות ה-80 של המאה ה-20) הניאו-ליברליזם מעמד שליטה מונופוליסטי בחשיבה הכלכלית הבורגנית; וכך ב-2008/9 זכו לחשיפה תקשורתית דווקא מבקרי התאגידים הפיננסיים, על עיסוקותיהם הספטריות, הבנוסים שקיבלו וכו'.

בהתאם לאינטרסים של התאגידים הגדולים, ובעיקר תאגידי הנפט והנשק, אימץ הממשל של ארצות הברית את התפיסות בדבר "ציר הרשע", "סדר עולמי חדש", "יצוא דמוקרטיה", כמו גם את הדרישה לחופש תנועה בלתי-מוגבל של ההון. כאשר הכלים הכלכליים הבינלאומיים, שכוננו התאגידים הגדולים והממשל של ארה"ב לאחר מלחמת העולם השנייה – קרן המטבע הבינלאומית והבנק העולמי לשיקום ולפיתוח, לא הספיקו לניהול מדיניות אפקטיבית של תכתיב כלכלי וחיסול העצמאות של רוב מדינות העולם, הוקם (במחצית שנות ה-80) ארגון הסחר העולמי WTO וב-2009 נבחר ברק אובאמה.

הגמישות הזאת באה לידי ביטוי גם בתחום האידיאולוגי, למרות שבכל רגע נתון, האידיאולוגיות הבורגניות של אותו רגע טוענות להיותן האמת הצרופה, ולכן היותן נצחיות ועל-היסטוריות, אין לתאגידים שום בעיה לטפח, כשצריך, אידיאולוגיה שלטת שונה. הדברים אמורים בתחום הכלכלי והחברתי, אך גם בתחומי המשפט, הדמוקרטיה, התפיסות הלאומיות, יחסי דת ומדינה, התרבות, התקשורת, החינוך ועוד.



התפיסה הפרוטסטנטית של ההתעשרות כפרי של "חסכנות", "צניעות" ו"הסתפקות במועט", נזנחה בידי ראשי התאגידים הגדולים משעה שגילו את יכולתם להשפיע על דעת הקהל ישירות, ולא באמצעות התיווך של המפלגות הפוליטיות. בנצלם את שליטת ההון הפרטי בתקשורת הכתובה והאלקטרונית, כמו גם באינטרנט וברשתות הטלפונים הניידים, לא מסתפקים ראשי התאגידים בשיחוד ישיר או עקיף של פוליטיקאים, אלא מפנים את מירב מאמציהם למישור יחסי הציבור, במטרה להפוך "גיבורי תרבות" ו"אלילי תקשורת". דוגמא קיצונית לגישה עדכנית זו לרכישת השפעה ציבורית מספק המיליארדר גאידמאק, אשר רכש קבוצות ספורט, סיפק אוהלים לפליטים של מלחמת לבנון, ודאג להופיע מדי יום בתקשורת.

"התקשורת לסוגיה – הארצית והמקומית, הכתובה והאלקטרונית – הנשלטת על ידי 'ברוני התקשורת' בעלי אינטרסים עסקיים מגוונים – זיהתה את הפוטנציאל הצרכני של הערכים החדשים (הניאו-ליברליים – ת.ג.) התגיסה להפצתם ועשתה את 'העשירים החדשים' ל"מובילים תרבותיים", ל"גיבורי תרבות ולמודל לחיקוי" (גוטוין, 2005, עמוד 371).

## ניצול ודיכוי

בהקשר של הדיון בחיבור זה, חשוב לנתח, כיצד מתמודד ההון עם הביקורת הגוברת על ריכוז ההון וגידול העוני, על מערכות הדיכוי השונות, על האפליה המעמיקה של נשים, מיעוטים לאומיים, קשישים ועוד.

להביא נתונים על הרכב מעמד העובדים 2006 – לפי הדוגמא הבאה:

### ההרכב הלאומי של המועסקים והשכירים בישראל 2005

הערה: ההפרש בין מיספר המועסקים למיספר השכירים כולל: עצמאים ומעבידים

המיספר הכולל של המועסקים – 2 מיליון ו-425 אלף.  
 מהם: מועסקים יהודים – 2,147 אלף, שהם 88.5% מכלל המועסקים.  
 מועסקים ערבים – 278 אלף, שהם 11.5% מכלל המועסקים.  
 המיספר הכולל של השכירים – 2 מיליון ומאה אלף.  
 מהם: שכירים יהודים – 1,863 אלף, שהם 89% מכלל השכירים  
 שכירים ערבים – 237 אלף, שהם 11% מכלל השכירים.

### ההרכב הענפי של השכירים (באחוזים)

ערבים	יהודים	סך הכל
100.0	100.0	
38.3	21.6	חקלאות תעשייה בניה
25.8	23.3	מסחר, אירוח, תחבורה
6.6	17.4	בנקאות, ביטוח, שירותים עיסקיים
24.7	31.8	מינהל ציבורי, חינוך, בריאות, רוחה
3.5	6.0	שירותים קהילתיים ואישיים

### הרכב המועסקים לפי משלח יד (באחוזים)

ערבים	יהודים	סך הכל
100.0	100.0	
18.4	31.3	מקצוע אקדמי וחופשי
1.9	6.5	מנהלים
23.6	38.9	פקידים ועובדי שירותים
55.2	23.6	פועלים מקצועיים ולא מקצועיים

הניצול המעמדי אינו קיים רק בצורתו "הנקייה". ביישומו בפועל, הניצול המעמדי מפעיל ישירות או בעקיפין (באמצעות המדינה) מערכות מגוונות של דיכוי ואפליה, כדי להשיג כמה מטרות, החשובות להון:

האחת, להבטיח רווחים גדולים יותר כתוצאה מתשלום שכר נמוך המקובל לקבוצות כמו נשים, מיעוטים לאומיים, מהגרי עבודה, בני נוער, נכים ועוד.

השנייה, לפלג את מעמד העובדים השכירים לפי מיגדר, לאום, עדה, גיל, נטיה מינית ועוד. הפילוג חיוני להון במאמציו להחליש את מעמד העובדים השכירים במאבקיו היומיומיים ובמאבקיו ארוכי הטווח.

השלישית, להעלים את הניצול המעמדי, ניצול העבודה השכירה, בשכבות של אפליה, הרי דיכוי ואפליה גלויים לעין, ובמקרים רבים אפילו דוקרים בעיניים. אפליית נשים, על הבטיה השונים – אפליה בשכר, בקידום בעבודה, בייצוג פוליטי, במעמד אישי, במעמד במשפחה, היא תופעה גלויה הרבה יותר לעין הציבורית, מאשר הניצול המעמדי של כלל השכירים, המוסתר היטב תחת הדימוי של "עיסקה כשרה וצודק בין המעביד לעובד". גם האפליה העמוקה ורבת הפנים של הפלסטינים, אזרחי ישראל, בחוק, במשפט, בזכות לקרקע, בדיור, בעבודה, בלימודים, בתקציבים, בתנאי החיים, בשירותים הציבוריים ועוד, מובחנת יותר מאשר הניצול של העובדים (ערבים כיהודים), בשל היותם שכירים, בידי בעלי ההון והמעבידים. אך בעודו מעוניין, מכל הסיבות שנימנו לעיל ומסיבות נוספות, בקיום משטר חברתי-פוליטי של אפליה ודיכוי, ההון גם משתדל להסתיר את היותו המנוע האמיתי, שמאחורי האפליה והדיכוי, ולהופיע ציבורית כגורם נגד דיכוי ואפליה ולמען מה שמכונה "שוויון הזדמנויות".

שיטה אחת, שתפוצתה גדלה מיום ליום, היא השיטה המכונה "עסקים וקהילה" אותם תאגידים גדולים, שבשיטות שונות גורפים אליהם חלק גדל והולך של ההכנסה הלאומית, ואשר אחראים ישירות לגידול בפערים החברתיים – בוחרים לעטות עליהם את בגדי המלך החדשים: את 'מדיניות החמלה' המתבטאת בתרומה של חלק זעיר מהכנסותיהם לעמותות ולאירגונים, העוסקים במריחת יוד על הפצעים החברתיים העמוקים. תרומות אלה לעמותות בתחומי החינוך, בתי התמחו, הטיפול בקשישים, קידם נשים, שמירת הסביבה ועוד, זוכות בכיסוי תקשורתי נדיב (בכלי התקשורת, שרובם פרטיים). בדרך זו זוכים התאגידים ובעלי ההון שמאחוריהם בדימוי חיובי של "חברתיים" ו"סביבתיים", וזאת מבלי שנפגעת במאומה יכולתם להמשיך ולנצל את העובדים השכירים וליישם פרקטיקה של אפליה ודיכוי בכל התחומים. תלות זו בנדיבות התאגידים גרמה להתמוטטות עמותות רבות כאשר תאגידים קיצו בתרומות בשל המשבר הכלכלי 2008/9. שיטה אחרת, היא עידוד העיסוק האקדמי, הפוליטי והתקשורתי בדיכוי ובאפליה על הבטיה השונים, תוך דחיקתו לפינה של העיסוק בניצול המעמדי ובמהות המשטר הקפיטליסטי עצמו.

מתוך האינטרס המעמדי הזה, ובנסיון להטות את הדיון בעולות הקפיטליזם משאלת הניצול המעמדי לעבר שאלות של דיכוי ואפליה – צצו בעשורים האחרונים במוסדות להשכלה גבוהה חוגים שלמים העוסקים באפליית נשים (לימודי מיגדר); ראו אור מחקרים ופירסומים בתחום האפליה הלאומית של הערבים, אזרחי ישראל, ובתחום האפליה העדתית (מזרחים); קמו, במיסגרת הפקולטות למשפטים, קליניקות משפטיות לסיוע לסובלים מאפליה או מבעיות של קיפוח בעבודה, בדיור ועוד.

חשוב לשים לב, כי באותו זמן, כמעט נעלם מהנוף האקדמי בישראל עיסוק בניצול המעמדי עצמו, במאבקי העובדים, במרקסיזם, בסוציאליזם. בהקשר זה, המהפכה הנגדית, אשר גרמה להפלת המשטרים הסוציאליסטיים בברית המועצות ובמזרח אירופה, נוצלה כדי לשכנע את הציבור, בעזרת האקדמיה, המפלגות הבורגניות והתיקשורת, כי אין טעם בכלל לעסוק בשינוי מהותי, מן היסוד, של המשטר הכלכלי-חברתי, אלא חשוב ונכון לעסוק בגילויי העוול השונים, הקיימים בקפיטליזם.

מהדיון לעיל נובעת המסקנה, כי מאחר שהניצול הקפיטליסטי מלווה תמיד בדיכוי, באפליה ובהדרה, נודעת חשיבות רבה לעיסוק בהבטים ובהשלכות של האפליה, הדיכוי וההדרה על חייהן של קבוצות חברתיות, על המשטר הדמוקרטי עצמו, על המערכת הפוליטית. אך עיסוק כזה מוביל לפתרונות אמיתיים, השמים קץ לדיכוי ולאפליה, רק בהקשר של הראייה הכוללת של המאבק בקפיטליזם ולמען חלופה חברתית רדיקלית, סוציאליסטית, העוקרת את הניצול מן השורש.

אלה המתייצבים נגד דיכוי של קבוצה חברתית מסוימת (ערבים, נשים, הומואים, מהגרים) במנותק מניו שורשיו המעמדיים של הדיכוי, נשארים בשיח, התולה את סיבת הדיכוי בהיותן של הנשים – נשים, של המזרחים – מזרחים, ושל הערבים – ערבים. כאשר כבולים בדרך חשיבה ופעילות כזאת, ניתן להציג את הגידול במיספר הנשים (או הערבים, או המזרחים) בקרב הצמרת העיסוקית, האקדמיה, הצבא ומוסדות השלטון (כנסת, ממשלה, עיריות) כהצלחה של המאבק וכצמצום הדיכוי המיגדרי, הלאומי או העדתי. אך בפועל, גידול בייצוג הנשים בכנסת או הימצאותן של נשים בקרב הנהלות בנקים ותאגידים אחרים לא פתר כלל את הבעייה היסודית של דיכוי הנשים ואפלייתן לרעה ולא מנע את הרעת מצבן החברתי-כלכלי של מרבית הנשים.

המאבקים נגד דיכוי ואפליה, הם בית ספר חשוב של מאבק חברתי ודמוקרטי. אך במנותק מהמאבק הכולל נגד המשטר הניצול – הם מוגבלים ביכולתם לשנות את המציאות. חשוב ללמוד מהנסיון של מאבקים קונקרטיים נגד ניצול, אפלייה והדרה ולשלב נסיון זה בעיצוב דרכי המאבק נגד משטר הניצול עצמו.

אין שום סיכוי, שבתנאים של משטר קפיטליסטי יתגבש משטר של שוויון אמיתי בין נשים לגברים, בין ערבים ליהודים, בין מזרחים לאשכנזים, בין מהגרי עבודה לבין תושבים ותיקים וכן הלאה. כמה מאמצים שלא נשקיע בנושאים, החשובים לגופם, של אפליה ודיכוי, ואפילו נשיג השגים חלקיים בתחום כזה או אחר, כל עוד יישאר על כנו המשטר הבורגני (ואפילו תהיה זו דמוקרטיה בורגנית), יתרחבו הפערים החברתיים, הלאומיים, העדתיים והמיגדריים, ולא יושג שוויון אמיתי.

האידיאולוגיות הבורגניות השונות מציעות הסברים שונים לפערים הכלכליים-חברתיים, הלאומיים, המיגדריים והעדתיים. הן כולן מתעלמות באופן גורף מהניצול המעמדי של השכירים, המבוסס על הבעלות הפרטי על אמצעי הייצור (הקניין הפרטי). הן מסבירות את צבירת העושר בעזרת מושגים כמו "השקעות מאמץ אישי", "יזמות", "חיסכון", "מזל אישי", "יד נעלמה". בדרך זו מסתיר ההון את מקור עושרו, ומשיג לעצמו עוד שנים של שליטה כלכלית, חברתית ופוליטית.

בהקשר זה חשוב לשים לב להבדל המהותי בין המערכה לשוויון כלכלי-חברתי ולאומי, המערערת על עצם קיום של משטר הניצול הקפיטליסטי, לבין הדרישה ל"שוויון הזדמנויות".

**שוויון הזדמנויות**, הנתפס כדרישה ליברלית ודמוקרטית, אינה תולה את אי-השוויון בקיומו של משטר הניצול המעמדי, אלא במאמץ האישי של הפרט. משטר של שוויון הזדמנויות מציע לכל אחד, ללא הבדל מעמד, מוצא, מצב אישי, וכן הלאה. "לנצל את ההזדמנות" שמעניקה לו, למשל, מערכת החינוך וההשכלה, ולהשיג לא רק תעודת בגרות, אלא גם תואר אקדמי העובדה, שגם כחלוף 60 שנה מאז שהוקמה מדינת ישראל, עדיין מחצית מהשנתון של בני ה-17 אינם משיגים תעודת בגרות. שלא לדבר על השכלה גבוהה. מוסברת, בידי חסידי שוויון ההזדמנויות, כ"החמצה" אישית של ההזדמנות להשיג השכלה פורמלית מצד אלה, המרכיבים את המחצית של השנתון, שאין לה תעודת בגרות.

בתפיסה המעמידה במרכז את "שוויון הזדמנויות" נעשה שימוש גם בידי אלה, המטפחים את האבחנה בין "עניים שמתאמצים", ולכן "מגיע להם" לקבל קיצבה מהמדינה. לבין "עניים שלא מתאמצים", כלומר, טפילים, שמהם יש לשלול את הקיצבה. וכך, תחת המטריה של "שוויון הזדמנויות" מבצעים את "תוכנית ויסקונסין", שנועדה להעניש מובטלים "שאינם מתאמצים", או רפורמות בחינוך, המאפשרות להורים לבחור את בית הספר שבו ילמדו ילדיהם, כדי להעניק לצאצאיהם הזדמנות מיוחדת.

## המבחן הכפול של הגישה המעמדית

עוד ב"מניפסט המפלגה הקומוניסטית" (1848), ניסח **קרל מרקס ופרידריך אנגלס** את ההבדל בין הגישה המעמדית לבין יתר הגישות הנפוצות בקרב מבקרי הקפיטליזם. בפרק "פרולטריום וקומוניסטים" כתבו מרקס ואנגלס:

**"אין הקומוניסטים נבדלים משאר המפלגות הפרולטריות בכך, שמצד אחד הם מבליטים ומפעילים במאבקהם הלאומיים השונים של הפרולטריום את האינטרסים המשותפים של כלל הפרולטריון, שאינם תלויים בלאומיות, ומצד שני בכך, שהם מייצגים תמיד, בשלבי ההתפתחות השונים שעובר המאבק בין**

## הפרולטריון לבין הבורגנות, את האינטרס של כלל התנועה" (המניפסט הקומוניסטי במבחן בזמן, ע' 47).

הדברים האלה הם של מרקס ואנגלס כוללים בתוכם את התשובה לשאלה, מהו תפקידו של מי שמכיר בקיומם של אינטרסים מעמדיים (שאינם תלויים בלאומיות) של העובדים בהיותם שכירים ומנוצלים בידי ההון. מרקס ואנגלס מצביעים על המציאות, שבה לעיתים קרובות העובדים (הפרולטריון) שותפים פעילים במאבקים המוגדרים לאומיים, או המתנהלים במיסגרות מדינתיות בורגניות, הנושאות אופי לאומי. אך תפקידם של בעלי התודעה המעמדית, השותפים לאותם מאבקים לאומיים (או מיגדריים, או עדתיים וכן הלאה) אינו להיגרר אחרי מובילי המאבק (העשוי להיות מוקדם לתקופתו) למען מטרת כמו שוויון הזדמנויות ושוויון זכויות פוליטי, אלא, תוך כדי המערכה למען המטרות המיידיות – להציג את החלופה המהותית: את האינטרסים המשותפים לכלל העובדים (ללא הבדל לאום, דת, מין, נטייה מינית וכן הלאה) בשל היותם כוח העבודה, שרק הודו לו צוברים בעלי ההון את עושרם ומחזקים את מעמדם החברתי והפוליטי.

אך לבעלי התודעה המעמדית ישנו גם תפקיד נוסף, מציינים מרקס ואנגלס, והוא: יחד עם הקדשת מאמץ להבלטת המשותף לכלל העובדים באשר הם שכירים, תוך כדי ניהול מערכות להגנת ענייניהם היומיומיים, על בעלי התודעה המעמדית גם להציג את המטרה של התנועה המהפכנית: הפיכת העובדים למעמד שליט, כלומר, מיגור שלטונה הכלכלי-חברתי והפוליטי של הבורגנות וכינון חלופה מהותית בדמות משטר סוציאליסטי.

התמורות בתנאי החיים, בטכנולוגיה, בשיטות הניצול, במשטר הפוליטי, בחקיקה, בפעולות מערכת החינוך והתקשרות ועוד מחייבות את הקומוניסטים ואת אלה החותרים לשינוי מן היסוד של המשטר הכלכלי-חברתי ללמוד את התמורות ולהכניס, בהתאם לצורך, עידכון בשיטות הפעולה הפוליטית. בהקשה זה, על התנועה המהפכנית ללמוד באופן קפדני לא פחות את הנסיון הנצבר של המאבקים היומיומיים של השכירים, של קבוצות חברתיות ומיעוטים לאומיים מדוכאים. הנסיון של המאבקים הקונקרטיים מלמד על רמת הנכונות למאבק של קבוצות חברתיות ומיעוטים לאומיים כמו גם על הנושאים החשובים בעיניהם בכל שלב של ההתפתחות החברתית והפוליטית.

בניית אסטרטגיה וטקטיקה של פעילות מהפכנית מחייבת גם בחינה קפדנית של התמורות באידיאולוגיה השלטת, שבתנאים של המשטר הקפיטליסטי, היא תמיד אידיאולוגיה בורגנית, המבטאת את האינטרסים של התאגידים בשלב הקיים של התפתחותם. היא מחייבת גם בחינה של אידיאולוגיות ביקורתיות, דמוקרטיות, ליברליות ושמאליות, המנסות להציב חלופה רעיונית למרקסיזם ולסוציאליזם.

### סוציאליזם ליברלי ודמוקרטיה תעשייתית

כבר בעת כתיבתו של "מניפסט המפלגה הקומוניסטית", הקדישו מרקס ואנגלס פרק שלם ל"ספרות סוציאליסטית וקומוניסטית". בפרק זה הם סקרו בביקורתיות רבה את הזרמים הבאים: הסוציאליזם הפיאודלי, הסוציאליזם הזעיר-בורגני, הסוציאליזם הגרמני (האמיתי), הסוציאליזם השמרני (הבורגני) והסוציאליזם האוטופיסטי-ביקורתי (כהן, 1998).

מסיבות מובנות, אין אנו נתקלים יותר בהוגים של סוציאליזם פיאודלי, אך מיני סוציאליזם זעיר-בורגני ובורגני נפוצים גם היום. דוגמא לכך עשויה לשמש תורתו של ג'ון רולס (Rawls), הזוכה לתפוצה רחבה בחוגי האקדמיה וגם בקרב פוליטיקאים.

רולס קרא לתורתו "צדק כהוגנות" ומיקם אותה בין המרקסיזם לבין תפיסות השוק החופשי, מבלי להיכנס לכל פרטי התורה שעיצב, לעניינינו חשוב, שרולס נטל על עצמו את המשימה להציב מול המרקסיזם תורה של צדק חברתי וגם תבנית של משטר של הוגנות חברתית, אשר נבנה על יסודות המשטר הקפיטליסטי, ומבלי לערער על הקניין הפרטי (אטאס, הד, 2007).

רולס, כצפוי, מתנגד לשוויון מלא, בטענה הבורגנית הידועה, כי שוויון יגרום לביטול התמריצים של הכוחות

היצרניים בחברה, כלומר לביטול התמריץ שיש לבעל ההון לחתור להשיג רווחים ולהתעשר. כצפוי רולס הוא תומך נלהב בשוויון הזדמנויות ואפילו במדיניות של העדפה מתקנת לחלשים בחברה. בכל אלה אין חדש. ובכל זאת, זה רולס לתפוצה רחבה של כתביו והגותו.

חשיבות תורתו של רולס היא בהיותו ביקורתי כלפי השוק החופשי, כלפי הקפיטליזם הלא-מרוסן, ואפילו כלפי מדינת הרווחה, ככזה, הוא מופיע למראית עין כמתנגד לקפיטליזם, אך באותה נשימה, רולס מתנגד לקפיטליזם הלא מרוסן, ואפילו לזה המרוסן באמצעות מדינת הרווחה, וגם מתנגד לסוציאליזם, המבוסס על משק מתוכנן והשולל את זכות הקניין הפרטי. זה עושה את תורת רולס ללא מזיקה באמת לשלטון ההון, ולכן לקבילה בהחלט על הממסד הבורגני.

גם המשטר הכלכלי-חברתי שמציע רולס, כחלופה לקפיטליזם הלא-מרוסן ולסוציאליזם התוכנית, אינו מפחיד את ההון. רולס מציע כחלופה שני משטרים:

1. "דמוקרטיה של בעלי קניין", או דמוקרטיה תעשייתית, שבה הבעלות על אמצעי הייצור אינה בידי המדינה (שכן זה מבנה של מדינה סוציאליסטית, שהוא מתנגד לו), אלא בידי משהו אמורפי בשם "חברה" לפי רולס, די בפיזור הבעלות על אמצעי הייצור (למשל, באמצעות מכירת מניות של חברות לציבור הרחב), ובהקטנת פערי השכר, כדי להבטיח צמצום של אי-השוויון הכלכלי-חברתי ולכונן דמוקרטיה תעשייתית
2. סוציאליזם ליברלי, המבטיח שווקים חופשיים ותחרותיים (תביעה ידועה של הבורגנות החל מהמאה ה-17 ועד לימינו), שוויון הזדמנויות (ר' דיון לעיל), חופש עיסוק (שתמיד כולל, קודם-כל, את החופש לנצל עבודה שכירה) וגם בעלות של עובדים על אמצעי הייצור (קואופרטיבים, למשל). ומה אין באותו סוציאליזם נוסח רולס? אין בו מיגור של שטון ההון באמצעות הלאמה וביטול הקניין הפרטי, כך שתישלל מהתאגידים הפרטיים היכולת להמשיך ולנצל עובדים שכירים.

תורתו של רולס מייצגת זרם שלם בחשיבה החברתית הביקורתית בת זמננו ברחבי העולם, **בנג'מין בארבר**, שכתב ספר ביקורתי חשוב על הגלובליזציה, כותב בפרק הסיכום של ספרו: "לא הקפיטליזם מסכן את הדמוקרטיה, אלא הקפיטליזם חסר המעצורים... החלופה למק עולם... איננה חברה הנשלטת על ידי המדינה, במקום חברה הנשלטת על ידי השוק, אלא חברה אזרחית, המורכבת ממגזרים רבים, שבה האוטונומיה של כל תחום נפרד – כולל השוק הכלכלי – מובטחת על ידי ריבונותה של המדינה הדמוקרטית (בארבר, 2005, ע' 392-393).

אך חזונו של בארבר, כמו חזונו של רולס, בדבר מדינה דמוקרטית מבוזרת, אך לא סוציאליסטית ("חברה הנשלטת על ידי המדינה"), נותר בפועל במיסגרת הקפיטליזם, ולכן הדיבורים על ביטול שלטון השוק, כלומר שלטון התאגידים הגדולים, אינם אלא דיבורים ריקים מתוכן. לכן אין זה מפתיע, שבארבר, בעמוד האחרון של ספרו הביקורתי, משבח את הנשיא קלינטון (!), מדגיש את חשיבות המאבק למען הדמוקרטיה, וכותב את המשפט הבא: "אינני מודאג מהקפיטליזם, אלא מהחברה האזרחית וממה שהקפיטליזם עושה לה" (בארבר, 2005, ע' 398).

ובהמשך אותו עמוד, המרצע כבר יצא לגמרי מהשק.

בארבר מסביר לנו, כי הדמוקרטיה נחוצה, כדי לשמור על השוויון גם בשווקים קפיטליסטיים, וכי השילוב בין גלובליזציה ("מק עולם") לבין פוליטיקה של זהויות "ג'יהאד" הוא בעצם שילוב מנצח:

"בעזרת מוסדות אזרחיים מתווכחים, הנתועים היטב במקומם, ודמוקרטיה המשמשת שוב בתפקיד המשמר הריבוני של עולמותינו הפלורליסטיים, יוכל הג'יהאד להוביל לצורות בריאות של הבדלים תרבותיים וזהות קבוצתית, ואילו מק-עולם יוכל לתפוס את מקומו הראוי, והמוגבל, כמנוע כלכלי של עולם, שבו כלכלה היא רק ממד מכריע אחד".

במילים אחרות, כל מה שנחוץ, כדי להפוך את הקפיטליזם למשטר נעים ונחמד לכולם, הוא מוסדות אזרחיים, דמוקרטיה (בורגנית), זהות קבוצתית, וכמובן – גלובליזציה. אך מה לעשות, ובמרכזים השוליים היום בגלובליזציה של התאגידים (ארה"ב, האיחוד האירופי, יפן), יש דמוקרטיה (בורגנית), יש זהויות קבוצתיות, יש מוסדות אזרחיים, ולמרות כל זה – מתחוללת העמקה חסרת תקדים של הקיטוב החברתי, תוך רמיסה

של זכויות עובדים וזכויות אדם ואזרח וניהול מלחמות תוקפניות וכיבוש.

## "התנועה – הכל"

באפריל 1908 פירסם **ולדימיר איליץ' לנין** את מאמרו "מרקסיזם ורביזיוניזם", המסכם תקופה של יובל שנים של המערכה שניהלו חוגים שונים נגד השקפת העולם המהפכנית, שעיצב קרל מרקס. והנה, למרות שחלפו כבר מאה שנה מאז נכתב המאמר, מסקנות רבות שלו נותרו אקטואליות גם לימינו ולמאבקנו בישראל.

הקביעות הנחרצות בדבר "סוף המרקסיזם", שנשמעו בימי לנין, ממשיכות למלא את העולם האקדמי והפוליטי גם היום, וכפי שחזה לנין, התקפות אלה גוברות ומחריפות ככל שמחריפות הסתירות המעמדיות-חברתיות בקפיטליזם עצמו.

גם בימיו של לנין נשמעה הטענה, כי התאגידים (הקרטלים והטרסטים, כפי שהם כונו בימי לנין) משנים את דרך תפקודו של הקפיטליזם, וכי הודות לעוצמתם, ביכולתם גם למנוע משברים כלכליים. היום, כמו לפני מאה שנה, מתבררת צידקת הערכתו של לנין, לפיה "המשברים הוסיפו לשמש יסוד הכרחי במערכת המשטר הקפיטליסטי. הקרטלים והטרסטים, שאיחדו את הייצור, הגבירו בו-בזמן לעיני כל את האנרכיה שבייצור, את חוסר ביטחוננו של הפרולטרליון ואת לחץ ההון, בהחריפם בדרך זו את הניגודים המעמדיים במידה שלא הייתה כמוה".

אחת המסקנות העיקריות, אותן מציין לנין במאמרו, היא, שהמאבק נגד המרקסיזם, ובמיוחד נגד אופיו המהפכני, מתנהל בתקופתו גם במיסגרת המרקסיזם עצמו, או בלשונו של לנין – "כרביזיוניזם, על הקרקע הכללי של המרקסיזם".

המושג רביזיוניזם, אותו בוחן לנין במאמרו, מתייחס לזרם שהנהיג **אדוארד ברנשטיין**, סוציאל-דמוקרט גרמני (1850-1932). ברנשטיין קרא להכניס במרקסיזם רביזיה, כלומר, שורה של תיקונים מהותיים, אשר הפכו אותו מתורה ביקורתית-מהפכנית, לתורה המציגה את חולשות הקפיטליזם וסתירותיו, אך אינה מציגה לו חלופה, ולכן גם אינה עוסקת בשאלה, כיצד משנים את החברה באופן מהפכני.

ברנשטיין תימצת את השקפתו באימרת הכנף הידוע שלו: "המטרה הסופית היא לא-כלום, התנועה היא הכל". בהתייחסו לאמירה זו של ברנשטיין, כתב לנין: "אימרת כנף זו של ברנשטיין מיטיבה לבטא את מהותו של הרביזיוניזם מהרבה דיונים ארוכים. לקבוע את התנהגותנו מפקידה לפקידה, להסתגל למאורעות היום, למיפנים של זוטות פוליטיות, לשכוח את ענייני העיקריים של הפרולטריון ואת קווי היסוד של כל המשטר הקפיטליסטי, של כל ההתפתחות הקפיטליסטית, להקריב עניינים חיוניים אלה למען יתרונות אמיתיים או משוערים של השעה – כזו היא הפוליטיקה הרביזיוניסטית. ומתוך עצם מהותה זו של הפוליטיקה הזאת נובעת המסקנה המפורשת, שהפוליטיקה הרביזיוניסטית עשויה ללבוש צורות רבות ושונות, ושכל שאלה 'חדשה' במידה כלשהי, כל מפנה מפתיע ובלתי-צפוי כלשהו של המאורעות, ואפילו אין מיפנה זה משנה את קו-היסוד של ההתפתחות, אלא במידה זעומה ולפרק זמן קצר ביותר – יצמיחו תמיד ובהכרח סוגים אלה או אחרים של הרביזיוניזם".

הרביזיוניזם, מסביר לנין בהמשך, שב ומופיע בכל דרגה של התפתחות הקפיטליזם וללא תלות בייחוד של התפתחותו במיסגרת לאומית זו או אחרת, משום שיש לו רקע מעמדי: הרביזיוניזם מבטא את מצבן ומחאתן של שכבות הביניים, ושל שכירים רבים הרואים עצמם כ"שכבות הביניים", אשר מצד אחד, מנוצלות בידי ההון הגדול (הבנקים, התאגידים הגדולים), הגורם להתרוששותן; ומצד שני – עדיין מאמינות ביכולתן "להסתדר" בקפיטליזם, שנתפס בעיניהן "כטוב בעולמות", ואין רואות עצמן כחלק ממעמד העובדים.

תפיסת העולם שגיבש ברנשטיין, כמשקל נגד לתפיסה המהפכנית, שימשה ומשמשת כתשתית הרעיונית של מפלגות סוציאל-דמוקרטיות, כגון המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית (SPD), מפלגת הלייבור באנגליה, ובישראל – מפלגה העבודה (בגילגולה הס"ד כמפא"י) ומפ"ם (שהתפרקה בינתיים).

במהלך המאה ה-20, מפלגות שאימצו את תורתו של ברנשטיין הגיעו לשלטון בשורה של ארצות באירופה

ומחוצה לה. בישראל, היתה מפלגת העבודה (מפא"י) מפלגת השלטון הראשית במשך שלושים שנה (1948-1977).

בתקופה שבה התמודדה הסוציאל-דמוקרטיה הרפורמיסטית עם האופציה של המשטר הסוציאליסטי בברית המועצות, טיפחו מפלגות ס"ד, בהקף זה או אחר, את מדינת הרווחה במסגרת המשטר הקפיטליסטי. אך גם אז, כשהשלטון היה בידיהן וכאשר הן הציגו עצמן כסוציאליסטיות, הן בשום מקרה לא פעלו ליישום המעבר המהפכני לסוציאליזם. מאז שנות ה-80 של המאה ה-20, ובמקביל להתגבשות השליטה העולמית של הגלובליזציה של התאגידים ולהתפרקותה של ברית המועצות – גם מפלגות ס"ד אימצו לעצמן תפיסות ניאו-ליברליות וזנחו אפילו את המעט שהפריד ביניהן לבין מפלגות ליברליות בורגניות. דוגמא לכך – "הדרך השלישית" שהגה **אנתוני גידנס** (גידנס, 2000), ואשר אומצה כמדיניות רשמית בידי טוני בלייר, בעת שכהן כראש ממשלת בריטניה מטעם מפלגת הלייבור.

אחד הכיוונים העיקריים, שמציע הרביזניזם היום בישראל, הוא מתן קדימות לתחום האפליה על פני תחום הניצול המעמדי.

אלה המקדמים תפיסה זו מצביעים על הפערים המעמיקים בין ערבים ליהודים (בשיעור החיים מתחת לקו העוני, בשיעור האבטלה, במצוקת הדיור, במצב מערכת החינוך, בתשתיות ועוד). מצד אחד, ועל הפער הגדל בעמדות הפוליטיות בין שתי האוכלוסיות, ומסיקים מכך, כי למרות שאנו חיים בחברה מעמדית, הס תירה הראשית היא הסתירה הלאומית. למסקנה זו יש, כמובן, השלכות פוליטיות אקטואליות, כמו, למשל, החתירה להקים רשימה כל-ערבית בבחירות לכנסת. אפלייה ודיכוי, גזענות וקיפוח – הן תופעות חברתיות בעלות משמעות פוליטית רבה. מק"י מילאה תפקיד היסטורי ייחודי בגיבושה של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל ככוח דמוקרטי, הממלא תפקיד חשוב במערכות נגד הכיבוש ולמען השלום, להגנת הדמוקרטיה ונגד הגזענות, למען שוויון וקידמה חברתית. מק"י הייתה הראשונה שהגדירה את האוכלוסייה הערבית בישראל כמיעוט לאומי, הנאבק למען זכויותיו הלאומיות והאזרחיות בישראל ולכיבוד זכויותיו הלאומיות של העם הערבי הפלסטיני.

הרביזניזם יוצא גם הוא נגד האפלייה, אך בו בזמן הוא מעקר את מהותה המעמדית הבסיסית, ועקב כך דוחק את המאבק המעמדי למקום מישיני בסדר יומו.

התפיסות האלה הן גם תשתית רעיונית של התארגנויות שמאליות שונות, אשר מציבות נושאים של אפליה ודיכוי לפני ומעל לנושאים המעמדיים, ואשר הינן מציגות, מעבר לביקורת (המוצדקת) שום חלופה חברתית מהותית, שום חזון סוציאליסטי. הכוונה להתארגנויות כמו הקשת הדמוקרטית המזרחית והתחברות-תראבוט, המציעות חלופה רעיונית פוליטית שמאלית למרקסיזם המהפכני.

במילים אחרות, גישה רביזניסטית כזאת מערערת על התפיסה המעמדית-האינטרנציונליסטית, אשר אינה מודדת חשיבות של פעילות רק במונחים של תמורה להשקעה. מק"י הדגישה בוועידה ה-25 כי "השינוי העמוק שיוביל לשוויון מלא, אזרחי ולאומי, לא יושג בלי האוכלוסייה הערבית או נגדה; אך הוא גם לא יושג בידי האוכלוסייה הערבית לבדה. מכאן נובעת המסקנה, שמאבק דמוקרטי יהודי-ערבי משותף מעמדי בצד את של המתרס את כל אלה שיש להם אינטרס בצדק חברתי ולאומי, יהודים וערבים, ובצד השני – אל כל אלה שיש להם עניין לשמר את הסדר החברתי הקיים, המאפשר להעמיק את הניצול המעמדי והלאומי".

## "החברה האזרחית"

העמדת המוסדות האזרחיים כמרחב אוטונומי על-מעמדי, הפועל במנותק מהמדינה, הוא הציר של השימוש הנפוץ במושג "חברה אזרחית".

הנחת היסוד של "החברה האזרחית" היא, שהמדינה (הכוונה בדרך כלל לרפובליקה בורגנית) היא מושג מופשט, המתאר שלטון המבוסס על דמוקרטיה פורמלית. שלטון זה כולל ממשלה, פקידים, שופטים, חיילים ושוטרים, שכל אחד מהם ממלא את תפקידו לפי החוק. במקביל למדינה ישנה הכלכלה, שם שולטים הקניין הפרטי והשוק החופשי, ושם פועלים התאגידים, הבנקים והשכירים. הכלכלה פועלת לפי ההגיון הפנימי

שלה, אך במרחב נפרד מהמדינה.

על בסיס ההעמדה של הכלכלה (המשק הפרטי) מול המדינה, כשני מרחבים מתחרים ביניהם, מציג, למשל, הניאו-ליברליזם את הדרישה להקטין את המרחב של המדינה ולהגדיל את המרחב של ההון. **בנימין נתניהו**, בעת שכהן כשר האוצר, תיאר את הרפורמות הכלכליות-חברתיות שקידם כפגיעה ב"איש השמן", הלא היא המדינה, למען "האיש הרזה", הלא הוא המשק הפרטי. פרוייקט של המרכז הבינתחומי בהרצליה, שהוצג בכנס הרצליה בדצמבר 2002, קבע את המתאר של הרפורמה הנחוצה במגזר הציבורי: הקטנת מעורבות הממשלה במשק וצמצום של המקורות העומדים לרשות המדינה, כתנאי הכרחי לשיקום המשק הישראלי ולהחזרתו "לשיווי משקל מאקרו-כלכלי" ול"צמיחה" (רפי מלניק, 2006).

אימוץ (מודע או לא מודע) של הדיכוטומיה בין "המדינה" לבין "המשק", הוא שעומד ביסוד ההנחה, שיכול להיות מרחב שלישי עצמאי – המרחב של "החברה האזרחית" (Meiksins Wood, 1990). במרחב זה, לפי תפיסת "החברה האזרחית", פועלים אזרחים באופן אוטונומי, ללא תלות במשק או במדינה.

זו בעצם העתקה של תפיסת האוטונומיה של המשק (ההון) לעומת המדינה: כשם שהבורגנים (בעלי ההון) מסתדרים במשק החופשי הכי טוב בלי המדינה, ולכן הם תובעים "מדינה קטנה", כך גם האזרחים מסתדרים הכי-טוב לבד, ובלבד שהמדינה לא תפריע להם לדאוג לעצמם. זו תפיסה וולונטריסטית מובהקת, המניחה, שאם אזרחים מחליטים להתארגן בעצמם, הם באמת חופשיים להחליט (הם הרי חיים בשוק חופשי, לא כן?).

ניתן להמחיש את תפיסת "החברה האזרחית" באיור הבא:

כלכלה	מדינה	חברה אזרחית
שוק חופשי עצמאי	מרחב פוליטי עצמאי	מרחב עצמאי של אזרחים

"אי-תלות" ו"חופש בחירה" אינם מושגים הזרים לעולם המושגים של הקפיטליזם. להיפך, מערכת הניצול הקפיטליסטית מופיעה על פני השטח, בחיי היומיום. כמערכת וולונטרית, שבה מתחברים, באופן חופשי, שני רצונות של שני אנשים חופשיים ואפילו שווים מבחינה משפטית: בעל ההון (המעביד), המעוניין בעובד שכיר, שיפעיל את הייצור, והעובד השכיר, המעוניין בעבודה שתפרנס אותו.

בפרק הרביעי של "הקפיטל" כתב מרקס: "אולם כדי שיוכל בעל הממון למצוא את כוח העבודה בחזקת סחורה בשוק, בדין שיהיו קיימים תנאים שונים לכך... כדי שבעל כוח-העבודה ימכור אותו מכירת סחורה, מן ההכרח שיוכל לעשות בו כרצונו – הווה אומר: שיהא בן-חורין בקניינו-שלו, בכושר עבודתו, שיהא אדון לעצמו. הוא ובעל הממון מזדמנים בשוק ובאים ביחסי גומלין כבעלי סחורות שווים בזכויותיהם, ואין ביניהם אלא שהאחד קונה והשני מוכר, הווה אומר: מבחינה משפטית, שניהם אישים שווים הם" (מרקס, 1953, עמ' 135-136).

הנה מהיכן נשאב עולם המושגים הנפוץ והמקובל בדבר "חופש" ו"חופש בחירה", בדבר "שוויון" ו"שוויון הזדמנויות" בקפיטליזם. הנה מהיכן נשאבה התפיסה בדבר האזרחים החופשיים, שבכוחם לכוון לעצמם, במסגרת המשטר הקפיטליסטי, "חברה אזרחית" וולנטרית. אך אלה הסבורים, שאנו אזרחים בחברה שיש בה "חירות", "חופש בחירה" ו"שוויון", נאחזים במראית הדברים ואינם יורדים לשורשי מהותה של החברה הבורגנית. בסוף אותו פרק 4, תיאר מרקס באופן ציורי את השניים, אותם כינה גיבורי המחזה (הדרמה) של הקפיטליזם:

"בעל הממון-לשעבר צועד בראש כקפיטליסט, בעקבותיו הולך בעל כוח-העבודה כפועלו; האחד מהלך מזרח לעסקיו ובת-צחוק רבת חשיבות על פניו; השני ביישן-חרד, סרבן, משול לאדם שהולך לשוק את עורו של עצמו, ועתה שוב אין הוא רואה לפניו ולא-כלום, כלת-אם – פשיטת עורו" (שם, ע' 142).



בחברה הקפיטליסטית, האזרח, כשכיר, אם ברצונו לקיים את עצמו, נאלץ ללכת לעבודה ולמכור את עבודתו למעסיק המוכן להעסיקו. זו הדרך "החופשית" שלו להתקיים. זו גם המציאות שבה הוא הופך, בין שרצה או לא, חלק בלתי נפרד מהכלכלה. לכן הצגת "החברה האזרחית" כמנותקת מהכלכלה מבטאת רצון סתמי. יתר-על-כן, הארגונים המרכיבים את "החברה האזרחית", רובם ככולם, קשורים בטבורם בהון, שכן פעילותם מותנית בקבלת תרומות מבעלי הון ישירות, או באמצעות קרנות למיניהן.

סתמית באותה מידה היא הצגת "החברה האזרחית" כמנותקת מהמדינה. לא רק שכל אזרח בנפרד נמצא בקשר יומיומי עם המדינה כמשלם מסים, כחייל, כנהג בכביש, כסטודנט באוניברסיטה הציבורית, אל שגם אותם גופים, המרכיבים את "החברה האזרחית", פועלים לפי חוק (חוק העמותות, למשל) ומפוקחים בידי המדינה.

אך "חברה אזרחית" אינה רק מראית עין, אלא היא גם בונה את האשלייה, כאילו בהגדלת המרחב האזרחי, מבלי לגעת כלל בקניין הפרטי ובניצול הקפיטליסטי, ניתן להשיג "שינוי חברתי". בפועל, התרחבות מיספר העמותות ומיספר האזרחים המעורבים בהן (כעובדים או כמתנדבים) מתרחשת בשני העשורים האחרונים, ולא במקרה, במקביל להתסערות של ההון על הקיצבות שמשלמת המדינה, על השירותים הציבוריים ועל העבודה המאורגנת. אובייקטיבית, "החברה האזרחית" מתייצבת מול המרחב של המדינה ובמקרים רבים היא תופסת את מקומה של המדינה כמספקת שירותים חברתיים שונים. כך, אובייקטיבית, משתלבת "החברה האזרחית" ללא קושי מיוחד בניהול הניאו-ליברלי של הכלכלה והחברה בימינו.

אין להסיק מדברים אלה, שהתנדבות ופעילות לקידום עניינים חברתיים קונקרטיים היא דבר שלילי מעיקרו. להיפך, מעורבות של אזרחים במערכות נגד צורות שונות של אפלייה, דיכוי, הדרה ואלימות היא שלב חיוני ברכישת מיומנויות חברתית של מאבק ציבורי, השלמה עם עוול ושתיקה מול אלימות של כיבוש או אלימות נגד נשים משרתות היטב את המערכת המשולבת של הון ושלטון.

הביקורת אינה על ארגונים חברתיים בכלל, שכן ישנם ארגונים שונים מבחינת הרכבם, תפיסת עולמם וצורת פעילותם. הביקורת היא על התפיסה המציגה את "החברה האזרחית" כחלופה אמיתית למשטר הניצול והדיכוי הקיים, בעוד שהיא בשר מבשרו של המשטר הבורגני.

### **רב-תרבותיות ותפיסת הזהויות: להבחין במורכבות, להתעלם מהמות**

במציאות, אין חברה קפיטליסטית "טהורה", המורכבת רק מבעלי הון ומפועלים/עובדים שכירים. קיימת גם שכבה של עוסקים עצמאיים (איכרים, בעלי מלאכה, פרי-לנסרים) ושל בעלי עסקים קטנים המעסיקים עובדים ספורים.

גם בקרב השכירים עצמם, קיימים פערים גדולים ברמות השכר והתנאים הסוציאליים בין עובדים מאורגנים ולא מאורגנים; בין עובדים בענפי הטכנולוגיה העילית לבין עובדים בשירותים, במסחר, במלונאות, בחקלאות; בין עובדים לעובדות; בין עובדים יהודים לעובדים ערבים; בין עובדים ממוצא אשכנזי לעובדים ממוצא מזרחי; בין עובדי יליד הארץ, או שחיים בה עשרות שנים, לבין עובדים שהגיעו לארץ לפני שנים אחדות (עולים); בין עובדים שהם אזרחים לבין מהגרי עבודה ופועלים פלסטינים מהשטחים הכבושים.

הבנת המורכבות של מעמד העובדים חיונית להבנת הדינמיקות של הפעולה והסיבות לאי-פעולה של העובדים. לכן נודעת חשיבות רבה לחקירת המאפיינים של כל קבוצה בקרה בעובדים, שיטות הניצול הייחודיות והבעיות והצרכים המיוחדים שלה. אך כאשר דנים רק במאפיינים הייחודיים לכל קבוצת עובדים, בדרכים המיוחדות של הדיכוי, המופעל כלפיה, ובייחודיות של תגובתה – נעלמת (או מועלמת) לעיתים קרובות המהות הכלכלית הכללית של הניצול הקפיטליסטי, והיותו שורש כל הצורות הייחודיות של האפליה, הקיפוח וההדרה. בתנאים שבהם ההרכב המעמדי של החברה הישראלית חופף במידה רבה להרכבה הלאומי (יהודים וערבים) ולהרכב העדתי (אשכנזים ותיקים, מזרחים, מהגרים מחבר העמים), הניאו-ליברליזם, אשר העמיק באופן חסר תקדים את הקיטוב החברתי בישראל, העמיק גם את הפערים הלאומיים והעדתיים, המבטאים את הפערים הכלכליים-חברתיים. בקביל, הוא חידד את המיתקפה של המערכת האידיאולוגית הימנית, התולה את הרחבת הפערים האלה במיני תכונות דמוגרפיות, דתיות וחברתיות.

"הפערים העדיים של שנות ה-70, שהכל הודו שצריך לצמצם... התחלפו בשנות ה-90 בסקטורליות מתבדלת הזוכה ללגיטימציה שונה מימין ומשמאל: מימין – בשמם של ערכי הדת והמסורת, ומשמאל – בשמה של הפוליטיקה של הזהות" (גוטווין, 2005, ע' 362).

**יוסי יונה ויהודה שנהב**, בספרם "רב תרבותיות מהי? על הפוליטיקה של השונות בישראל" (2005), מדגישים את הקשר בין מאבק מעמדי מתמשך נגד האינטרסים של ההון ונגד מנגנוני השוק, לבין המאמץ "לנסח זהות מזרחית אסרטיבית בעלת אוריינטציה אוניברסלית, הדוחה פרטיקולריזם אתנו-לאומי ואתנו-תרבותי" (ע' 7). הם מוסיפים, כי המאבקים האלה "קשורים בהכרח בהמשך המאבק נגד הכיבוש הקולוניאלי בשטחים" (ע' 8).

יונה ושנהב מציגים לפני הקורא "עמדה רב-תרבותית... שבמרכזה לגיטימציה לפוליטיקה של הכרה, לפוליטיקה של זהויות ולפוליטיקה מעמדית, שאינה מוכפפת להיגיון האתנו-לאומי של הציונות" (ע' 11).

האם הבחנה בייחודיות ובשונות מנוגדת לתפיסה המעמדית? כלל וכלל לא. הגישה המעמדית כוללת בתוכה רגישות רבה למורכבות הלאומית, האתנית והתרבותית של החברה הקפיטליסטית, והתנגדות נמרצת לכל גילוי של אפליה, דעות קדומות וגזענות. לכן בכוחה לאחד את כל הנפגעים מהקפיטליזם למאבק משחרר. לעומת זאת, הפוליטיקה של זהויות (רב-תרבותיות), המעמידה במרכז את ייחודיות הזהות השונה של כל קבוצה, עלולה לעודד פיצולים כאלה בקרב הנפגעים מהקפיטליזם, שיפריעו לגיבוש מאבק משותף נגד שורשי הניצול, האפליה וההדרה (עדו לנדאו, 2005).

יונה ושנהב מציעים "לעמוד על חלוקתה של הקהילה הלאומית... לקבוצות משנה", שהם "תומכים בפוליטיקה של הזהויות כאמצעי אפקטיבי העומד לרשותן של קבוצות חברתיות מודרות בבואן להתגונן מפני מנגנוני האפליה והדיכוי, הכרוכים בכינונו של הקולקטיב הלאומי" (ע' 150-151). האמנם פוליטיקה של זהויות היא אמצעי אפקטיבי להגנה מפני מנגנוני הדיכוי, שמפעילים הבורגנות ואלה הנושאים את האידיאולוגיה שלה, בבואם לכוון אומה (קולקטיב לאומי)?

המושג "מזרחים" והוא מושג פוליטי ולא חברתי, אשר החליף, אי-שם בשנות ה-70, את המושג שקדם לו – "עדות המזרח". ואילו עדות המזרח היה מושג שהנהגה הציונית עשתה בו שימוש בתקופת המנדט הבריטי, כדי להבחין בין יהודים יוצאי אירופה ואמריקה (האשכנזים), אשר לא כונו "עדה", משום שהם היו הרוב והבסיס האנושי של התנועה הציונית, לבין היהודים שמוצאם מהארצות הערביות (המוסלמיות). להבחנה הזאת היו ביטויים כלכליים ותרבותיים (בלוחות השכר ההסתדרותיים, למשל, נקבו בשכר יומי לפועל, לאשה, לנער ול...תימני).

כאן מן הראוי להוסיף שתי הערות: האחת, שהמושג עדה הוא במקורו מושג חברתי-דתי, אשר התייחס לזרמים דתיים במיסגרת היהדות. לכל עדה (של חסידים, מתנגדים וכן הלאה) היה ריטואל דתי ובית כנסת משלה.

השנייה, שהנסיון להכניס את העדות היהודיות השונות שהיגרו מארצות ערביות (מזרחיות) תחת כותרת אחת – 'עדות המזרח', לא איחדה אותן בפועל. המשיכו להתקיים זה בצד זה בתי כנסת וקהילות דתיות של יוצאי בבל (עירק), תימן, טריפולי, בוכרה וכן הלאה.

ההנהגה הציונית לפני קום המדינה ובמיוחד לאחריה עשתה שימוש חברתי-פוליטי במושג 'עדות המזרח' כדי לדחוף אוכלוסיות מהגרים יהודים מארצות מוסלמיות להתגרר באזורי פריפריה – ולספק כוח עבודה זול למפעלים תעשייתיים ולחקלאות. לכך נילוותה הדבקת "עדתיות", רוויה דעות קדומות קולוניאליות, אשר עיצבה את ההתייחסות גם לילדי המהגרים היהודים מהארצות הערביות. לאלה הודבקה תווית של "טעוני טיפוח" (או במושג הנהוג היום – "תת משיגים"), שבשל סביבתם התרבותית נידונו להשגים לימודיים נמוכים (סבירסקי, 1981).

הנסיין לפרק את מערכת האפליה העדתית והדעות הקדומות, אשר לבש את הצורה של "מאבק מזרחי" הכיל בתוכו תובנות התנגדות חשובות לנסיין להסתיר ולמחוק שפות יהודיות ותרבויות, שהתקיימו בארצות לא-אשכנזיות והובאו לארץ בידי המהגרים מאותן ארצות. אך הדרישה המוצדקת לא להסתיר את ההיסטוריה של "היהודים הערבים" את תרבותם ואת סיפור ההגירה שלהם (שנהב, 2003) אין בה כדי לגבש מערכה לשינוי חברתי, אשר יעקור מן השורש את האפליה והדעות הקדומות כלפי המזרחים.

כאשר קבוצה גדולה של מהגרים סובלת, עם הגירתה, ירידה דרסטית במעמדה הכלכלי-חברתי (מעמדם של רוב היהודים בעירק, במצרים, במרוקו ועוד לעומת מעמדם בארץ לאחר הגירתם); כאשר תרבותם ומסורתם מוגדרות נחותות במיסגרת הקפיטליזם המתעצב לפי הדגם האירופי-אמריקאי – המערכה אינה תרבותית בלבד; היא קודם-כל מערכה מעמדית-חברתית, שהיא מעניינים של כל העובדים בארץ.

פירוק הדימויים העדתיים והוכחת המגמתיות שלהם במיסגרת היחס הכפול של ההנהגה הציונית למזרחים (מצד אחד, אימוצם כיהודים מול הערבים; מצד שני, דחיית תרבותם כנחותה) יכול להצליח, רק כאשר הוא עצמו יוצא מהמיסגרת הכפויה (בידי המימסד) של התפיסה העדתית. השאלה החשובה היא, איזו מציאות ממשית משקפים הדימויים האלה (בצורה אמיתית או מסולפת), והאינטרסים של איזה מעמדות חברתיות משרתים הדימויים הלה. הנסיין הישראלי לימד, כי טיפוח הדעות הקדומות ומערכת האפליה הממוסדת הכשירו או התנאים לשכר נמוך יותר, להשכלה דלה יותר ולתנאי דיור גרועים יותר של המזרחים. אך מי הרוויח מאפלייה זו? האמנם כלל האשכנזים?

דרך החשיבה, והמאבק המושתת עליה, של בעלי הגישה המעמדית לבעיות החברה (ר' לעיל בסעיף: 'המבחן הכפול של הגישה המעמדית') הם אמצעי אפקטיבי באמת להשגת המטרה שהציבו יונה ושנהב: "להתגונן מפני מנגנוני הפליה והדיכוי, הכרוכים בכינונו של הקולקטיב הלאומי".

הפוליטיקה של זהויות מסיקה מהעובדה, שכינון המדינה הבורגנית ("הקולקטיב הלאומי") כרוך באפליה ובדיכוי של קבוצות שונות, כי צריך ללכת בנתיב הזה של הזהות ולבטא את ההתנגדות מנקודת המוצא הזאת. כלומר, להתארגן על בסיס ההשתייכות המופלית לרעה ולתבוע, למשל, שוויון. אך כאשר נוקטים בדרך זו, נשארים באופן ברור בשיח הבורגני, הנוקט במכוון באיבחונים לפי לאום, עדה, מיגדר וכן הלאה, במטרה להצדיק את האפליה במאפיינים "אובייקטיביים", הנובעים, כביכול, מאופי הקבוצה.

לעומת זאת, התפיסה, שהציעו מרקס ואנגלס עוד במחצית המאה ה-19, כלל אינה מתעלמת מקיומם של מאבקים מתקדמים, שאינם מעמדיים במוהק, אלא נושאים אופי של התנגדות לדיכוי ואפליה. אולם היא גם מצביעה על מוגבלותם: בהיותם מאבקים מובדלים ומבדילים במציאות, הדורשת, אובייקטיבית, את אחדות כל המנצלים והמדוכאים במערכה נגד שורש הניצול והאפליה – המשטר הקפיטליסטי, המחליף כל ערך אנושי וכל זכות אזרחית ברווח פרטי.

ההתגוננות מפני מנגנוני האפליה והדיכוי, עליה מצביעים יונה ושנהב, היא תפקיד חשוב ביותר של כלל בעלי התודעה המעמדית.

**ולדימיר לבין** התמודד, ברבים המאמרים שכתב, עם השאלות של הדיכוי הלאומי והאפליה ותפקידם של בעלי התודעה המעמדית במערכות אלה. כחוט השני עוברת בהם התפיסה, שמערכה עיקבית נגד כל דיכוי ואפליה ובעד זכות כל העמים המשועבדים להגדרה עצמית מחייבת "הצגה מהפכנית של כל השאלות הדמוקרטיות, והשאלה הלאומית בכלל זה". בלי ניתוח מעמדי-מהפכני של כל השאלות הדמוקרטיות, הדגיש לבין, המאבק המהפכני למען הסוציאליזם ישאל מילה ריקה ("הפרולטריון המהפכני וזכות האומות להגדרה עצמית", 1915, בקובץ "השאלה הלאומית", ע' 152).

מכאן, שלנין ממשיך את הקו שגיבשו מרקס ואנגלס, לפיו תפקידם של בעלי התודעה המעמדית להיות חלק בלתי נפרד מהמערכות נגד כל אפליה ודיכוי, ובאותה עת – להתאמץ ולהפוך כל אחת ממערכות אלה לחלק בלתי נפרד מהמאבק המהפכני לשינוי מן היסוד של משטר הניצול. גישה כזאת אינה מבטלת את עובדת קיומן של זהויות לאומיות, מיגדריות ואחרות, אלא מציבה פוליטיקה מעמדית-חברתית מהפכנית מלכדת מול הפוליטיקה מבזרת של התארגנות המאבקים לפי עקרון הזהות.

גיבוש התודעה העצמית של הפרולטריון, של מעמד העובדים, מחייב להבליט את הבסיס המשותף לכל צורות הניצול והדיכוי – הניצול המעמדי, ובדרך זו לבנות את אחדות העובדים השכירים, למרות כל ההבדלים הלאומיים והאתניים-תרבותיים, ולהוביל את מעמד העובדים מהיותו מעמד הסובל מניצול בידי ההון, להבנת תפקידו היומיומי וההיסטורי ויכולתו ליזום ולהוביל שינוי חברתי עמוק.

גישה זו מתייחסת בכל הרגישות למצבם ולתחושותיהם של קורבנות האפלייה וההדרה בשל לאום, מין, עדה וכן הלאה. אך היא מדגישה את הסיבה היסודית והמהותית לכל אפלייה, דיכוי והדרה. לעומת זאת, פוליטיקה של זהויות, שמעצם טבעה, בניגוד לפוליטיקה המעמדית, מדברת באופן כללי על זהויות של קבוצות חברתיות הסובלות מדיכוי (פוליטי, חברתי) – אובייקטיבית מסייעת לאלה, המעוניינים להעמיק את ההבדלים (הלאומיים, עדתיים, מגדריים, תרבותיים) ולהפוך אותם לקריטריון החברתי והפוליטי המכריע.

בעוד שהניצול המעמדי וההרכב המעמדי של החברה קיים בכל חברה קפיטליסטית. המיבנה הממלכתי/לאומי הוא תלוי בנסיבות היסטוריות. מדינות, כפי שציין **ארנסט גלנר**, הפיעו גם ללא סיוע הלאום, וישנם לאומים שהופיעו, בתנאים מסויימים עוד לפני שהוקמה מדינת הלאום שלהם (גלנר, 2004). אבל בכל מקרה שקמה מדינה בורגנית, כלומר מדינה שבה הבורגנות היא המעמד השולט באמצעי הייצור (הקניין הפרטי המקודש), צורתה היא – מדינה לאומית, ללא קשר למיספר הלאומים החיים בה, לא הייתה, וכנראה לא תהיה, מדינה בורגנית אל-לאומית, על-לאומית, או בעל יחס נייטרלי לנושא הלאום.

יהודה שנהב מסכם את מעמדם של המזרחים בישראל כך: "תפיסת עולמם של המזרחים בישראל והזכרון הקולקטיבי של יהודי ארצות ערב בתוכה, שולבו במערכי הזכרון הקולקטיבי הציוני ושועבדו להגיון הפנימי של סיפור-העל האירופי שלו" (שנהב, 2003, ע' 153).

ניסוח זה מעורר כמה שאלות חשובות. שאלה אחת היא, האם קיים בכלל מושג מוכלל כמו "תפישת העולם של המזרחים"? האם למשפחת רקנאטי ולפועל היומי בוזגלו מדימונה יש "תפישת עולם" משותפת, שאותה ניתן להגדיר מזרחית? ומה מציין אותה – ניב דיבור, סידור תפילה, מנהגי חג, או אולי התייחסות משותפת לשאלות חברתיות מרכזיות?

שאלה אחרת היא, מהו ההגיון הפנימי של הציונות: האם כל העניין הוא בהיותה סיפור-על אירופי, או בהיותה סיפור ופרקטיקה של תנועה קולוניאלית, אשר כוונה קודם-כל נגד הערבים החיים בארץ, אך פעלה מתוך אותן אינטרסים ותפיסות קולוניאליות גם נגד היהודים שהיגרו מהארצות הערביות?

מהבדחי הגישה גם נובע ההבדל המהותי לגבי המוצא, הפתרון.

יונה ושנהב מציעים לנו לדמיין "חברה, שבה קיים שילוב שווה ומלא של כלל האזרחים" (ע' 151), לחברה כזאת ניתן להגיע, לתפיסתם, כאשר הזהויות הקבוצתיות של האזרחים יעברו טרנספורמציה רדיקלית, ובדרך זו ניתן יהיה לפרק הרכיות חברתיות נוקשות, אשר נשמרות לאורך דורות, הודות לקיומן של זהויות תרבותיות קבועות. במילים אחרות, ברגע שהקבוצות השונות יפרקו את התבניות התרבותיות – יושג השוויון המלא? האמנם זו מטרה ישימה בחברה מעמדית מקוטבת, ובלי לגעת בשאלות של קניין וקטוב בהכנסות ובעושר, בעצם קיום הניצול הקפיטליסטי והניכוס הפרטי של הרווח?

החיבור בין הקמת מעברה (עירית פיתוח), שתושביה נועדו להיות כוח עבודה זול למפעלים בסביבה, לבין זהותם העדתית-תרבותיות של תושביה (יוצאי ארצות ערביות) הוא כלי חשוב לכפיית שכר נמוך, לדיכוי עדתי ולבלימת ההגדרה העצמית של מעמד העובדים מול ההון (סבירסקי, ברנשטיין, 1993). אך השאלה היא, כאשר מחפשים פתרון – היכן שמים את הדגש: בזהות התושבים, כלומר בהיותם יוצאי ארצות מוסלמיות, או באינטרס של החברות הפרטיות, של הקיבוצים והמושבים להעסיק כוח עבודה זול, כלומר, במיבנה המעמדי הקפיטליסטי?

פרקטיקה של טיפוח זהות לאומית, עדתית, מגדרית יכולה להיות מרכיב במאבק המעמדי-חברתי נגד כל

צורות הניצול והאפלייה. אך כדי שזה יקרה, היא צריכה להיות מושלבת באופן אורגני בטיפוח הזהות המעמדית של העובדים כולם – נשים וגברים, ערבים ויהודים, מזרחים ואשכנזים. כאשר עוסקים בטיפוח הזהות הלאומית והאחרת בלי טיפוחה, בו בזמן, של הזהות המעמדית וללא מתן עדיפות מהותית לגישה המעמדית – נותרים במעגל הקסמים של התפיסה הבורגנית, המדגישה רק את ההבחנה במאונך, לפי מוצא ומין, ומסתירה בשיטתיות את ההבחנה המהותית (במאזן) בין בעלי ההון המנצלים לבין העובדים המנוצלים.

## דמוקרטיה אתנית

עיצובה של הדמוקרטיה בישראל כדמוקרטיה שבה יש קיפוח מובנה של האזרחים הערבים, שבה מוטלות הגבלות מהותיות על המיעוט הלאומי הערבי, יצרה מיבנה, שבו הערבים מופלים לרעה בכל התחומים.

בתחום הדמוקרטיה הפורמלית, לאזרחים הערבים יש זכות להצביע בבחירות לכנסת ולרשויות המקומיות, אך אזרחותם עצמה סובלת מפגיעות חמורות, כפי שמוכיח התיקון לחוק האזרחות, השולל זכויות תושב מפלסטינית שנישאה לערבי, אזרח מדינת ישראל. ערבים מכהנים בכנסת, אך נתונים שם למתקפה גזענית מתמשכת. גם הבטים אחרים של הדמוקרטיה הפורמלית, כמו חופש הביטוי, חופש ההפגנה וחופש ההתארגנות, מתפרשים בצורה מוגבלת, כאשר מדובר באזרחים ערבים. בתחום הזכויות החברתיות, חלים גם על האזרחים הערבים החוקים הכלליים כמו חוק לימוד חובה, חוק ביטוח בריאות ממלכתי וחוק הביטוח הלאומי, אך גם ביישום החוקים האלה, סובלים הערבים, אזרחי ישראל, מאפלייה בתקציבים (מחסור בכיתות לימוד, נשירת תלמידים), ומניצול לרעה של מאפיינים של החברה הערבית (שלילת גימלה להבטחת הכנסה, של הביטוח הלאומי מאישה חד-הורית שעל שמה רשומה חלקת קרקע קטנה, למרות שאינה מפיקה ממנה כל הכנסה).

המערכה נגד כל צורות האפלייה של האוכלוסייה הערבית מחייבת התייחסות קונקרטית לכל תופעה. רך סיכויי הצלחתה של המערכה לשוויון האוכלוסייה הערבית מותנים במאבק דמוקרטי משותף של ערבים ויהודים, אשר שואב את כוחו מהניתוח המעמדי של החברה, ואשר מבהיר, מדוע לעובדים יהודים וערבים יש אינטרסים חברתיים ופוליטיים זהים.

הנסיון להתמודד עם השאלות של אפלייה לאומית ועדתית מנקודת מוצא תרבותית יוצא מן ההנחה, שלתרבות יש קיום משלה, אך גובר על התהפוכות ההיסטוריות ועל המיבנה המעמדי של החברה. אך מאז המאה ה-19 הלאום והתרבות שימשו זה בצד זה לבניית זהויות ההולמות את המדינה הבורגנית בתנאים היסטוריים נתונים. לשם כך הומצאו מסורות "לאומיות", "תרבותיות" או "קהילתיות". השלטון בנה, בשקידה רבה, נרטיב היסטורי, ההולם את צרכיו באותה עת, לרבות 'זכותו' לכבוש טריטוריות נוספות.

**אורי רם** (2006) מסכם את הדרך בה יצרה הציונות את הזהות "המובנת מאליה" של הישראלים: "הציונות יצרה את האומה היהודית-ישראלית – את הלשון של דובריה, את היחידה הפוליטית-הטריטוריאלית אשר בה הם שולטים, ואת הסיפור ההיסטורי שהם מקבלים כ'היסטוריה' ומהווה עבור רובם לא רק 'דת אזרחית', אלא גם מעין 'אמונה חילונית'" (ע' 32).

בצורה דומה ובמיסגרת אותו סיפור היסטורי מאחד ("איחוד העם והארץ"), גם עוצמו המסורות של הקהילות (העדות) השונות בקרב האומה הישראלית-יהודית. **בת-ציון עראקי קלורמן** המחישה הבנייה של מסורת עדתית כזאת במאמרה על ההיסטוריוגרפיה של יהודי תימן ועל השינויים שחלו בה בהתאם לגישה השליטה של הבניית זהות לאומית ישראלית (דהאן, ורסרמן, 2006) דוגמא אחרת להבנייה כזאת היא מפלגת ש"ס, אשר זנחה חלק מהמסורות של הקהילות היהודיות בצפון אפריקה ובעירק ובמקום זאת אימצה (בלבוש, בכללי התנהגות, בהיררכיה הקהילתית) דווקא מסורות אשכנזיות של הקהילות היהודיות החרדיות במזרח-אירופה.

## "מדינת כל אזרחיה"

מדינה בורגנית, כל מדינה בורגנית, וישראל בכלל זאת, קיימת כדי להבטיח את שימורו וייצורו מחדש (שעתוק) של המבנה המעמדי, של הניצול הקפיטליסטי. מבחינה זו, מדינה בורגנית, בהגדרה, לא יכולה להיות מדינה של האזרחים. היא הייתה ותמיד תמשיך להיות מדינה של בעלי ההון ובשירות בעלי ההון. "ממשל המדינה המודרני אינו אלא ועד פועל, המנהל את העניינים המשותפים לכלל המעמד הבורגני" (מרקס, אנגלס, 1998, ע' 39).

המאבקים החברתיים, אשר הובילו לכינונה ולפיתוחה של מדינת הרווחה, היו חשובים כשלעצמם ובתוצאות שהושגו. שיפור בזכויות חברתיות של עובדים, נשים, ילדים, קשישים, נכים וכן הלאה חשוב מאוד כשלעצמו, ובעיקר – בהיותו פרי של מאבק מעמדי-חברתי. אך מדינת הרווחה, ואפילו בגירסתה הרחבה ביותר, לא שינתה את אופיו הניצולי של המשטר הבורגני.

מנקודת הראות של ההון, מדינת הרווחה איפשרה לו להכשיר עבור עצמו עובדים מיומנים ולהעביר למדינה חלק ניכר מהאחריות לעובדים (חינוך, בריאות, רווחה). הניתוח הזה אושר מחדש, כאשר במעבר לגלובליזציה של התאגידים, הופעה בקנה מידה עולמי המדיניות הניאו-ליברלית, אשר ממוטטת את ההסדרים, שעליהם בנויה מדינת הרווחה, לרבות העבודה המאורגנת, השירותים החברתיים המפותחים, המיסוי הפרוגרסיבי, ההתפתחות ההיסטורית מלמדת, כי מדינת רווחה באה והולכת, אך משטר הניצול הבורגני עומד על מכונו.

התפיסה המעמדית של המדינה ככוח דיכוי מעמדי (דיקטטורה של ההון) מביאה בחשבון את מיגוון הצורות, שהמדינה הבורגנית יכולה ללבוש – דמוקרטיה, ליברלית, דיקטטורה גלויה, שלטון יחיד, משטר פרלמנטרי, משטר של דיכוי מיעוטים, משטר המכיר בקיומם של המיעוטים ומעניק להם זכויות כמיעוטים ועוד. מפלגות עובדים אינן אדישות לצורה של המדינה הבורגנית. להיפך: הן משקיעות מאמצים רבים, כדי להגן על זכויות דמוקרטיות, חברתיות ולאומיות, ונאבקות נגד גילויים שונים של דיכוי ואפליה. כחלק מהמערכה הכללית לשינוי מן היסוד של המשטר המעמדי הקיים. לכן הצגת המאבקים היומיומיים לפירוק מיבני האפליה והדיכוי כדרך המלך ליצירה של חברה שוויונית, לכינונה של "מדינת כל אזרחיה".

אך באמירה "מדינת כל אזרחיה" טמונה בעיה קשה אפילו יותר: היא מציגה את השגת השוויון בין כל האזרחים (כל האנשים בעלי האזרחות במדינה מסוימת) במונחים של שוויון פורמלי בפני החוק ושל פרקטיקות פוליטיות ותרבותיות. לכן היא כוללת במושג "אזרחים" הן את בעלי ההון והמעבידים והן את העובדים השכירים. וכך, לפי המצדדים במדינת כל אזרחיה, השגת השוויון אינה כוללת שוויון כלכלי-חברתי אמיתי, האפשרי רק בדרך של ביטול הניצול המעמדי, וכאשר הסיסמא "מדינת כל אזרחיה" הופכת סיסמת היסוד של גוף פוליטי, המשמעות היא – הצגת מטרה פוליטית שאינה ישימה בחברה מעמדית, תוך ויתור מודע על האופציה של מדינה סוציאליסטית, שלא מתקיים בה ניצול מעמדי, ולכן קיימים בה התנאים להתגברות גם על ייתר צורות הדיכוי והאפליה.

יונה ושנהב מציגים בספרים דוגמאות "לשינוי רדיקלי של המציאות", היכול לנבוע, לדעתם "מאימוץ העמדה הרב-תרבותית בישראל". הענקת אוטונומיה תרבותית/לאומית לאזרחי ישראל הפלסטינים, או בהקמת מדינה דו-לאומית בישראל או ברחבי ארץ ישראל/פלסטין.

מק"י גיבשה עוד ב-1976 את תוכניתה לשוויון זכויות מלא, לאומי ואזרחי, של הפלסטינים אזרחי ישראל, תוכנית זו אינה כוללת לא הצעה לאוטונומיה ולא הצעה לדמוקרטיה הסדרית, שכן שתי ההצעות האלה מציעות שינוי לא מהותי באופי החברה הישראלית, אלא יצירת מנגנון שבו השליטה באזרחים הערבים לא תהיה ישירה מצד מוסדות המדינה, אלא תעבור דרך מתווך ערבי-פלסטיני, אשר ינהל את האוטונומיה או יהיה שותף לדמוקרטיה הסדרית. עמדות השליטה במנגנון מתווך זה, שיפעל במיסגרת המדינה הבורגנית, יהיו בידי הבורגנות הערבית, שכן למרות חולשתה היחסית, היא עדיין חזקה יותר כלכלית ופוליטית מהעובדים הערבים, שאת חלקם היא מנצלת ישירות.

אין להתעלם מכך, שהדרישה לדמוקרטיה הסדרית (הכלולה במיסמך "החזון העתידי" שפורסם ב-2006)

גובשה והצבה על סדר היום לאחר שבתהליך כלכלי-חברתי ממושך, אשר הואץ בעידן הניאו-ליברליזם, גדל מספרם והתחזק כוחם של מתווכי הניצול הערבים, הכוונה היא למערכת מפותחת של קבלנות מישנה, בעיקר בבנייה, בהובלה, במתן שירותים אישיים, במערכת החינוך (גני ילדים), במפעלי טקסטיל, במערכת זו, המעביד הישר של הפועל/פועלת הערבים הוא ערבי, הפועל כקבלן עבור חברה גדולה, או כספק שירותים במימון המדינה ו/או העירייה.

כל קבוצה של בעלי הון, תהיה זהותם הלאומית/תרבותית אשר תהיה, רוצה להיות שותפה בשלטון הבורגני, כלומר בנייה המדינה. בתנאים של ישראל, בה קיימת דמוקרטיה אתנית (יהודית), המפלה ערבים לרעה בכל התחומים, בעלי הון ערבים מתקשים להשתלב ישירות בשלטון. לכן הם מחפשים דרכים עקיפות, כדי שאם לא מאפשרים להם לנצל פועלים יהודים, לפחות יתנו להם חלק במנגנוני שלטון, שיבטיחו להם את האפשרות לנצל את הפועלים הערבים. אשר לראש התאגידים הגדולים בישראל, סידור כזה כלל לא יפריע להם, אלא להפך יעזור להם: כאשר המעביד של הפועל הערבי הוא ערבי בעצמו (הסובל גם הוא במידה כזאת או אחרת מאפליה), כמו מוסרת מעל סדר היום השאלה של המאבק המעמדי, שכן המאבק הוא של הפועל הערבי (הסובל מאפליה כפולה, כעובד וכערבי) מול המעביד הערבי (שגם הוא סובל מאפליה). ואילו הסרת מעל סד היום של המאבק המעמדי המשותף לכלל העובדים, של המאבק למען עבודה למובטלים, להתארגנות עובדים, לשיפור תנאי השכר וההעסקה – משרתת את העניין המרכזי של ראשי התאגידים במניעת אחדות עובדים יהודים וערבים במערכות היומיומיות ורחוקות הטווח.

מבחינה זו, ההצעות לאוטונומיה או לדמוקרטיה הסדרית הן הצד השני של הדיכוי המשטרתי האלים, שהופעל נגד האזרחים הערבים באירועי אוקטובר 2000. מבחינת המדינה, כמיבנה של דיכוי מעמדי, עדיפה מערכת תיווך המנטרלת את המאבק המעמדי, ואשר מגבירה את הניצול של העובדים הערבים, מאשר עימות אלים, שיש בו הרוגים. עובדה היא, שבתנאי המיבנה המעמדי-חברתי המשתנה של האוכלוסייה הערבית, ולאחר הנסיון הקשה של האלימות, שהפעילה המשטרה באוקטובר 2000, אוכלוסייה זו לא הגיבה כפי שניתן היה לצפות שתגיב לגזירות של המדיניות הניאו-ליברלית, שפגעו באופן קשה במיוחד דווקא במרבית האזרחים הערבים.

יונה ושנהב, אשר הדגישו בפרק הפתיחה של ספרם את חשיבותו המכרעת של המאבק של הכיבוש הקולוניאלי של השטחים הפלסטינים, מגיעים בפרק הסיום להצעה לכונן מדינה דו-לאומית מהים עד הירדן. וכיצד זה מתקשר עם תמיכתם ברב-תרבותיות, המובילה לטרנספורמציה רדיקלית? מסתבר, כי כאשר אין מציבים את השאלה, מה מסייע לקידום המאבק המעמדי-חברתי של כלל העובדים נגד עצם קיום הניצול, ואין מאבחנים בהקשר זה את הניצול הקולוניאלי של הפלסטינים כמיכשול מרכזי בדרך לבניית ההגדרה העצמית של העובדים בישראל – אפשר לתמוך בהצעה להקים מדינה בורגנית דו-לאומית, שבה, כמובן, תמשיך לשלוט הבורגנות היהודית-ישראלית, שהיא חזקה כמה מונים יותר מהבורגנות הפלסטינית, ואשר תמשיך להפעיל במיסגרתה את המערכת הקולוניאלית הקיימת, וכך מובילה הרב-תרבותיות לויתור על המאבק לשלום ישראלי-פלסטיני בר-השגה, שבמרכזו – כיבוד זכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית בצד ישראל.

אגב, במקום אחר, מדגישים יונה ושנהב, כי הקריאה להפוך את ישראל למדינת כל אזרחיה "אינה סותרת את זכותם של אזרחי ישראל היהודים להגדרה עצמית ואת תפיסתם את ישראל כביתם הלאומי" (ע' 175). כך, לפתע (ואולי לא לפתע?) צץ לו "הבית הלאומי היהודי" בניסוח ציוני לגמרי, אך מבלי שבמקביל יכירו השניים בזכותם של הפלסטינים לבית לאומי, כלומר – למדינה עצמאית, שתממש את זכותם להגדרה עצמית.

הכיבוש הישראלי בן ארבעת השעורים הוא דוגמא למה שלנין כינה – תנאים מיוחדים, שבהם חובה על מפלגת העובדים לתמוך בכינונה של מדינה מעמדית, בורגנית חדשה. הכיבוש על מסכת פשעיו ועוולותיו, על מערכת ההתנחלויות שהוקמו באמצעות נישול התושבים הפלסטינים מאדמתם. אך כאשר שואבים השראה מהתפיסה הרב-תרבותית ניתן, כך, מסתבר, להציע: "טרנספורמציה רדיקלית" בדמות ויתור על מה שהוא תמציתה של המערה לשוויון לאומי – זכותו של כל עם להגדרה עצמית במדינתו העצמאית.

יונה ושנהב מכריזים שהם מודעים לראשוניות של המבנה הכלכלי-חברתי, ממנו צומחים המיבנים הפוליטיים והתרבותיים. לכן הם גם מבהירים, שהם אינם מסתפקים בכינון "מדינת רווחה ליברלית, שמשרתת את המבנה הבסיסי של יחסי הייצור וששואפת לערוך תיקונים בחלוקה הסופית של העושר בלבד". הם קוראים לכינון צדק, "השואף הביא לשינוי במבנה הבסיסי של החברה ובחלוקת המשאבים המקורית, שינוי שמאפשר שכפול יחסי שליטה והניצול הכלכלי בה" (ע' 170-171). ניתן להניח, כי בשל עריכה לקויה, במשפט המסיים צריך להיות לא "שינוי שמאפשר שכפול" אל – "שינוי המונע את שכפול יחסי השליטה והניצול הכלכלי בה". אך גם בהנחה שנפלה טעות בניסוח, נשאלת השאלה, מה יש במשפטים אלה חוץ ממס שפתיים לשינוי חברתי רדיקלי?

לאחר שניתחו בפירוט רב את התפיסה הב-תרבותית ואת החברה הישראלית באמצעות גישה זו, אין להם מה לומר בנושא הפעוט: כיצד, בעצם, מיישמים את השינוי, המונע את שכפול יחסי השליטה והניצול הכלכלי? הם עצמם אינם אומרים, שניתן להשיג מטרה זו של כינון צדק באמצעות הקמת קהילות מישנה בתוך הקהילה הלאומית (ע' 150), או באמצעות "פוליטיקה של זהויות" (ע' 151), ושאר ההבטות של הרב-תרבותיות, אך אין בכל זאת מבטלים את יחסי השליטה והניצול הכלכלי? האמנם אלה שאלות צדדיות, שעליהם יונה ושנהב אינם חייבים להשיב, או שאפר להותירן ללא מענה עד שיתפנו מהעיסוק ברב-תרבותיות?

### הנסיין לרקע יחד את הרב-תרבותיות והמרקסיזם

כעוד שיונה ושנהב מדביקים את השינוי החברתי הרדיקלי, המונע ניצול כלכלי, לתפיסת הזהויות הרב-תרבותיות שלהם, **אילן פפה** מציע סינתזה בין הגותו של מרקס לגישה הרב-תרבותית (פפה, 2005).

לטענת פפה, הן התפיסה הרב-תרבותית והן מרקס מצביעים על השערים, האופייניים למדינה בורגנית. יתר-על-כן, לדעתו "הרב תרבותיות חבה את יכולתה להתמודד עם פרשנות תרבותית הגמונית של המציאות לקשר שקשר מרקס בין הבסיס החברתי-כלכלי לידע, בין אינטרסים לאמונות, ובין תהליכים היסטוריים להתפחות המדעית והתרבותית (פפה, ע' 430).

אך אם הבכורה היא של מרקס, מדוע יש לעשות סינתזה בין המרקסיזם לרב-תרבותיות?

תשובתו של פפה היא, שהאנטי-תזה לקפיטליזם התעשייתי לא הייתה תודעה מעמדית של העובדים השכירים, אלא "תודעה שהתבסס על זהויות אתניות, דתיות ותרבותיות ישנות". ומכאן הוא מסיק את המסקנה השרירותית: "לא כוחות מעמדיים קמו מול המציאות המקפחת הזו במהלכה של המאה ה-20 להילחם בה, כי אם כוחות תרבותיים... וכך כוחות שמרקס זיהה כאנכרוניזם היסטורי הוכחו כאמצעי המגן היעילים ביותר והמתאמיים ביותר לקורבנות האמיתיים או המדומים של העולם הקפיטליסטי" (שם, ע' 432).

כך באיבחת ניסוח, "חיסל" פפה את כל המאבקים המעמדיים שניהלו איגודים מקצועיים ברחבי העולם ואת כל המהפכות החברתיות שהתרחשו במאה ה-20. כך הוא בעצם קובע, כי צריך לרוקן את המרקסיזם מתפיסתו המעמדי ולהמירה בתפיסה רבת-תרבותית לא מעמדית.

בהמשך מאשים פפה את מרקס, כי בגישתו האנטי-דתית הוא הכשיל את תנועות השמאל, מאחר שהגישה האנטי-דתית הפריעה לשמאל ליצור קשרים עם שכבות עממיות. לעומת זאת, הרב-תרבותיות דורשת שוויון בין סולמות של ערכים תרבותיים, כולל ערכים לא-ליברליים, כלומר, ריאקציוניים, ולכן קל לה להתחבר עם אותן שכבות עממיות.

עיקביות בגישה זו של פפה מובילה למסקנה, כי השמאל בישראל לא הצליח להשיג השפעה בקרב המזרחים, למשל, בגלל גישתו האנטי-דתית, ולא בגלל ההתרוששות של שכבות רחבות בקרב המזרחים, בגלל מדיניות הכיבוש והמיליטריזם, בגלל ההסתה לגזענות, ובגלל הקיפוח הממושך של המזרחים מצד הממסד הכלכלי והפוליטי הישראלי. לפי פפה, לעומת השמאל שלא הצליח, מפלגת ש"ס החרדית-מזרחית, שהשיגה השפעה רחבה בקרב מזרחים באמצעות המערכת הפוליטית-תרבותית-חינוכית שהיא הקימה, היא מודל ראוי יותר של כוח תרבותי הניצב מול המציאות המקפחת הישראלית.

בהמשך מאמרו, פפה חוזר בו מהקביעה, שהכוחות התרבותיים הם אמצעי המגן היעילים ביותר עבור



המקופחים. לאחר שהוא מצביע על חולשות התפיסה הרב-תרבותית, מצהיר פפה: "שתפיסת עולם חברתית, הממקדת את המעמדות העובדים במרכז, יכולה, למרות 'זקנתה', לשמש מלט חדש לבניית מציאות רב-תרבותית, שלא תסבול מאטומיזציה של תרבויות" שם, ע' 448).

אך אם נדמה לרגע, שפפה מציע לחסידי הרב-תרבויות לאמץ את השקפת העולם המעמדית של מרקס, הוא מזדרז להבהיר בדברי הסיכום של מאמרו, כי "הרב-תרבותיות סובלת עמדה מרקסית בתוכה". מדוע "סובלת"? משום שלדעת פפה, המסר המעמדי אינו יכול לשמש בסיס למבנה חלופי, שישרת את כולם, ולא רק קבוצה זו אח אחרת. במלים אחרות, השמאל המרקסיסטי הישראלי צריך להכיר "בראשוניותו של הגורם התרבותי" ולא המעמדי-חברתי, אם הוא רוצה להתחבר עם נציגי העולם השלישי בחברה הישראלית (שם, ע' 450).

התרחבות השפעה של התנועה האיסלמית בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל לא באה על חשבון השפעתה של מק"י בקרבה. התנועה האיסלמית לא דחקה א רגליה של מק"י, אלא את רגליהן של מפלגות הממסד הציוני ושל מפלגות הלויין הערביות, שמפלגות אלה טיפחו בשנות ה-50 וה-60 של המאה הקודמת.

חשוב שהשמאל המרקסיסטי ישקיע מאמצים להשיג השפעה בקרב השכבות העממיות, הנוהות אחרי התנועה האיסלמית וגם אחרי ש"ס. אך חשוב גם לראות שהבעיה של השמאל במישור זה איננה תרבותית, אלא בעיה של התמודדות עם תודעה לאומנית מצד אחד, ועם תודעה דתית פונדמנטליסטית, מצד שני, ויתור על ראשוניות התפיסה המעמדית, כפי שמציע פפה, תחליש את השמאל היהודי-ערבי ולא תקרב אותו במאומה להשגת השפעה בקרב השכבות העממיות, הנתונות בשלב זה להשפעה פונדמנטליסטית.

## פוסט קולוניאליזם

התפיסה הפוסט קולוניאלית, שעוצבה בידי אדוארד סעיד, הומי ק' באבא ואחרים, שמה במרכז דיוניה נושא חשוב: הניצול שמנצל האימפריאליזם (הקפיטליזם המאוחר, הקפיטליזם של התאגידים) את העמים במדינות העולם השלישי. ההתפתחויות לאחר מלחמת העולם השנייה הוכיחו בעליל, כי למרות שכמעט כל הקולוניות והארצות התליות זכו בעצמאות מדינית, הן לא זכו בעצמאות כלכלית, ותלותן הכלכלית והמדינית של רובן אפילו העמיקה. תלות זו מתבטאת, בין היתר, בהכבדת עול החוב החיצוני של מדינות אלה, ובהיותן עמיהן קורבנות של ניצול ברוטלי, של הזנחה, של משטרי המשרתים את ההון הבינלאומי, ושל עימותי דמים.

התגבשות האימפריאליזם כשלב גבוה יותר של הקפיטליזם, זכתה בניתוחים מעמיקים עוד בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20. בספרו משנת 1917 – "האימפריאליזם, השלב העליון של הקפיטליזם" (לנין, 1952), הוקיע ולדימיר לנין את העושיק שעושקות המדינות האימפריאליסטיות את העולם כולו; את המלחמות המשמשות אמצעי מרכזי לכפיית השליטה של התאגידים הגדולים על אוצרות הטבע והשווקים; את הצבר ההון והעושר בארצות מעטות על חשבון רוב העמים; את ניצול העובדים המהגרים מהארצות העניות לארצות העשירות, ועוד. ההתפתחות המדעית-טכנולוגית, ובעיקר בתחומי החומרים, הרובוטיקה, התקשורת והתחבורה, נוצלה בידי התאגידים הרב-לאומיים להרחבת שליטתם העולמית. להעברת תחומי ייצור שלמים לארצות העניות, בדרך זו – להעמקת הפערים בין המדינות התעשייתיות העשירות בצפון לבין המדינות העניות בדרום.

**אטיין בוליבר**, המגלה גישה ביקורתית כלפי המרקסיזם, מצביע גם הוא על הקשר ההדוק בין הכלכלה לבין מדינות הלאום: "במובן מסויים כל 'לאום' מודרני הוא תוצר של קולוניזציה; במידה זו אח אחרת כל לאום היה או שליט או נתין קולוניאלי, ולעתים גם זה וגם זה" (בקובץ דהאן, וסרמן, 2006).

הבט חשוב בניתוחו של לנין נוגע להשפעת האימפריאליזם על תנועת הפועלים, מגמת האימפריאליזם, מציין לנין היא "להטיל פירוד בקרב הפועלים, להגביר ביניהם את האופורטוניזם, להביא לידי רקבון זמני בתנועת הפועלים" (לנין, 1952, ע' 90). הוא מביא מדברי אנגלס במכתבו למרקס (1858), שבהם הצביע על ההתברגנות של הפרולטריון באנגליה, ומסכים, כויוז מגמה האופיינית למי שחי באומה שמנצלת את כל העולם.

המציאות העולמית העכשווית מחייבת עיסוק במצבם של העובדים, של העמים ואפילו של יבשות שלמות, בתנאים של האימפריאליזם בן-ימינו (בעידן הגלובליזציה של התאגידים), אך השאלה היא, מהי נקודת המוצא

של הביקורת על האימפריאליזם, ובהתאם לכך – מהן המסקנות.

לנין הדגיש, כי נקודת המוצא של ניתוח האימפריאליזם היא ריכוז ההון בידי המונופולים, התחזקות ההון הפיננסי והשאיפה של התאגידים לשליטה בעולם כולו. ככזה, מציין לנין, האימפריאליזם עוסק בכיבושים צבאיים וכלכליים, מרסק את עצמאותן של מדינות רבות ומגביר את הדיכוי הכלכלי והלאומי. בתגובה לכיבושים ולדיכוי הלאומי, צומחות תנועות לשחרור לאומי בארצות המשוועדות, ומתפתחת התנגדות לדיכוי הלאומי גם בקרב המעצמות האימפריאליסטיות עצמן.

הגישה הפוסט-קולוניאלית, המצביעה על העוולות של הכיבוש, השלטון הזר, הדיכוי הלאומי, האפלייה הלאומית והעדתי-תרבותית, בוחרת להתעלם מהניתוח הלניני או לדחות אותו. תומכי התפיסה הפוסט-קולוניאלית מצביעים על הניגודים המעמיקים בין המדינות העשירות לבין קורבנותיהן בעולם השלישי, כמו גם על האפלייה של מיעוטים לאומיים וקבוצות מיעוט בחברות הקפיטליסטיות המפותחות. אך צילום מצב עדיין אינו הסבר לקיומו. ביקורתם על הניצול האימפריאליסטי ועל אפליית המיעוטים חותרת לביטול הדיכוי והאפלייה. אך המאבקים החשובים נגד אפלייה, הדרה ודיכוי מצליחים, במקרה הטוב, להשיג השגים חלקיים. אך מאחר שהמשטר בכללותו נותר קפיטליסטי והוא ממשיך לשרת, קודם כל, את ההון הבינלאומי, בכל שלב נצרות שוב ושוב צורות ישנות וחדשות של אפלייה, הדרה ודיכוי.

אם, למשל, מצליחים לחוקק חוק, חשוב כשלעצמו, בדבר ייצוג הולם של נשים או של ערבים במשרדי ממשלה ובחברות ממשלתיות, לא עוצרים בכך את התהליכים המואצים של התרוששות שכבות עממיות, וקודם כל – של ערבים ונשים, מצד אחד, ואת ריכוז ההון והגברת הניצול הכלכלי, מצד שני. ואילו הגורם המכתיב את קיום הניצול והדיכוי הוא – הבסיס הכלכלי-חברתי של האימפריאליזם, שהוא הקפיטליזם של התאגידים הגדולים והחברות הרב-לאומיות, של ריכוז ההון שלא היה כמותו בהיסטוריה (ואשר הושג באמצעות מיזוגים והשתלטויות של חברות ענק, מינוף השקעות, ספסרות פיננסית ועוד).

התעלמות מהתשתית הכלכלית-חברתית של האימפריאליזם מובילה את בעלי התפיסה הפוסט-קולוניאלית לעסוק בעיקר בתופעות, בצרות שבהן מתגלים הניצול והדיכוי הלאומי; במיבנים המדיניים-ממלכתיים המקנים אופי חוקי לניצול, לדיכוי ולאפלייה הלאומית והעדתי; בדיכוי התרבותי; בהדרה של קורבנות האפלייה.

במאמרו "השותפות הערבית יהודית: נקודות מוצא אפשריות לדיון" ([www.tarabut.info](http://www.tarabut.info)), מציין **חררדו לייבנר**, כי היהודים והפלסטינים מצויים כבר עשרות שנים בסכסוך פוליטי ובתנאים של אי-שוויון ודיכוי לאומי. בהתייחסו למערכה המתנהלת בתחומי מדינת ישראל, שם לייבנר דגש ב"אסטרטגיית מאבק על אופיה של המדינה הישראלית ומוסדותיה ועל אופיים של ההסדרים בין שני העמים החיים בה". בהקשר זה הוא מציע לבחון הסדרים, שמטרתם – "קידום הליכי הדמוקרטיזציה האתנית-לאומית (כלומר, דה-ציוניזציה = פירוק המוסדות מתפקידם כמשרתים ומממשים של תהליכי התיישבות ובניית חברה בשליטה יהודית)".

הצורה הרעיונית-פוליטית הצינונית, שבה מתעטף שלטון ההון, שלטון 18 המשפחות העשירות, בכלכלה ובחברה בישראל, משמשת גם להצדקת המלחמות, הכיבושים, התלות באימפריאליזם של ארצות הברית וניהול המדיניות הניאו-ליברלית. אך המהות של תהליכי הקולוניזציה בתקופה שקדמה להקמת מדינת ישראל, ושל תהליכי הקולוניזציה הנמשכת בשטחים הפלסטינים הכבושים, אינם היותה "בשליטה יהודית" או בעלי אופי ציוני, אלא בהיותם תהליכים קולוניאליים, המשרתים את ההון הגדול על חשבון העושים הפלסטינים וגם על חשבון העובדים הישראלים. דווקא ההתפתחויות בעשור הראשון של שנות האלפיים – השילוב המנצח (מבחינת תאגידי ההון) בין הרחבת ההתנחלויות, בנייתה של חומת ההרעבה וההרעבה של העם הפלסטיני בשטחים, לבין מיתקפה על העבודה המאורגנת ועל רשת ההגנה החברתית וגידול העוני בתוך ישראל, שבות ומוכיחות, כי שורש הבעיה הוא מעמדי, גם אם צורת התופעה, לגבי הפלסטינים היא לאומית.

כאשר לייבנר מדבר על ישראל כעל "חברה בשליטה יהודית" הוא בעצם משתמש בשיח הבורגני-ציוני: המסד היהודי השליט בישראל מתפאר באופי הלאומי-ציוני של מדיניותו, ואילו לייבנר מותח ביקורת על "השליטה היהודית". אך רק הישארות בשיחה הזו, המזהה את המדיניות השלטת בשיירות תאגידי העל וההון הזר עם מדיניות המחזקת "שליטה יהודית" – משרתת בצורה ישירה את ההון, המעוניין להמשיך ולהסוות את המדיניות הרשמית כמדיניות המשרתת "שליטה יהודית", ולא את השליטה של 18 המשפחות העשירות.

כאשר בעלי הגישה הפוסט-קולוניאלית שמים ברכז הדיון את העימות יהודים-פלסטינים (או אשכנזים – מזרחים), הם משרתים בפועל את המדיניות הרשמית הישראלית (שהיא ציונית מבחינה רעיונית-פוליטית), המציבה כשני הפכנים שאינם ניתנים לגישור "מדיניות ערבית" ו"מדיניות יהודית".

ודאי שיש משמעות רבה גם לצורות השליטה, למיבנים הממלכתיים, להקשרים התרבותיים ועוד. אך ביטול הצורות והמיבנים של השליטה יכול להיות מושג רק כתוצאה של מערכה משותפת של יהודים וערבים-פלסטינים בישראל נגד הכיבוש ונגד המדיניות הניאו-ליברלית, נגד כל צורות האפלייה, ואילו מערכה משותפת כזאת אפשרית רק כאשר מציידים את העובדים, בני שני העמים, בגישה מעמדית, המסבירה, מדוע לבני שני העמים (ברובם המכריע) יש אויב מעמדי משותף, המתעשר על חשבון ניצולם, ומטרות משותפות של חיים בשלום ובחברה צודקת.

הקפיטליזם הישראלי, שיסודותיו הונחו בתקופת המנדט הבריטי, עוצב בכל שנותיו בתקופה האימפריאליסטית, ולכן היה ונתר בעל אופי קולוניאליסטי ומיליטריסטי בולט, מצד אחד, ותלוי כלכלית, צבאית ומדינית במעצמות זרות (מאז שנות ה-70 – בעיקר בארצות הברית), מצד שני (גוז'נסקי, 1987). בשל אופיו זה, הוא עסוק באופן אובססיבי במלחמות כיבוש ובהשתלטות על שטחים ואנשים; בשל אופיו זה "עיכל" הקפיטליזם הישראלי בצורה חלקה, יחסית, את כיבוש השטחים הפלסטיניים, המצריים והסוריים ביוני 1967. בשל אופיו זה, הקפיטליזם הישראלי הצמיח דמוקרטיה בורגנית בעלת עיוותים עמוקים, ויצר מערכת כלכלית וחוקית-משפטית של הפרדה לאומית גם בתחומי ישראל (בקווי ה-4 ביוני 1967).

בתנאים של ישראל היום, המאבקים נגד הכיבוש ולמען שלום צודק וכולל, נגד האפלייה של המיעוט הלאומי הפלסטיני בישראל, נגד אפליית הנשים והמזרחים – תופסים מקום מרכזי, בפעילות הפוליטית של המפלגה הקומוניסטית הישראלית. בוועידה ה-25 (מאי יוני 2007) שבה מק"י וקבעה, כי השגת השלום היא מבחינתה יעד אסטרטגי.

"בשנת 2007 מולאים 40 שנה לכיבוש הישראלי, שראשיתו במלחמת יוני 1967. מק"י שנאבקה כל אותן 40 שנה נגד הכיבוש ופשעיו ולמען שלום, המבוסס על כיבוד זכויות העמים, רואה בהשגת השלום הישראלי-ערבי הכולל, הצודק והיציב, שבמרכזו השלום הישראלי-פלסטיני, יעד אסטרטגי של פעילותה המדינית" ([www.maki.org.il](http://www.maki.org.il)).

אך בקביעתה, כי השגת השלום היא יעד אסטרטגי, וכי מק"י תמשיך למלא את תפקידה בהתנגדות עקבית לאפלייה ובגיבושה של האוכלוסייה הערבית בישראל ככוח דמוקרטי ובמערכות לשוויון זכויות האשה – מק"י אינה מאמצת מדיניות של זהויות.

מק"י עומדת בהצלחה במבחן הראשון, שקבעו מרקס ואנגלס ב"מניפסט המפלגה הקומוניסטית" (ר' לעיל), ובכל מאבק נגד כיבוש, דיכוי, אפליה והדרה היא מדגישה את החשיבות המכרעת של השותפות היהודית-ערבית ושל אחדות כל המנוצלים והמקופחים, מעבר להבדלי לאום, מיגדר, עדה וכן הלאה. היא גם עומדת בהצלחה במבחן השני, שהם קבוע: הערכה של כל מאבק קונקרטי (לאומי, חברתי, תרבותי). כמרכיב וכשלב במיסגרת המערכה הכוללת נגד משטר הניצול הקפיטליסטי ולמען החלופה הסוציאליסטית.

## פוסט מרקסיזם

בעשורים האחרונים, ובמיוחד מאז התמוטטות ברית המועצות, אנו עדים לניסיונות של אנשים שמאל לגבש תפיסות ביקורתיות סוציאליסטיות ולהציג חלופות לקפיטליזם, שהשגתן אינה כרוכה בחיסול הקניין הפרטי והניצול בדרך של מהפיכה חברתית-כלכלית.

דוגמא לחשיבה כזאת **ארנסטו לקראו ושנטל מוף**, הנחשבים כמגבשי הזרם המכונה "**פוסט מרקסיזם**". בספרם "הגמוניה ואסטרטגיה סוציאליסטית" (שיצא לאור לראשונה באנגלית באנגלית ב-198, ובעברית ב-2004), חולקים לקראו ומוף על המרקסיזם בשתי השאלות המרכזיות, שמרקס ואנגלס הציגו כמבחינות בין הקומוניסטים לבין ייתר הסוציאליסטים; ראיית מקומו המהותי של מעמד העובדים השכירים בחברה

הקפיטליסטית, וראיית האינטרסים המעמדיים שלו בכל מאבק דמוקרטי יומיומי; והתייחסות לכל מאבק במיסגרת ההערכות ארוכות הטווח לשינוי מהפכני של החברה הקיימת (ר' לעיל).

נקודת המוצא של הפוסט מרקסיזם היא, שבקפיטליזם חלים כל העת שינויים כלכליים, חברתיים, תרבותיים ופוליטיים, אותם צריך ללמוד ומהם צריך להסיק מסקנות. עקרונית, קביעה זו נכונה, אין להבין את הקפיטליזם של תחילת המאה ה-21 ללא ניתוח של תופעות כמו ההתפתחות חסרת התקדים של הטכנולוגיה, בעיקר בתחום המחשבים, התחבורה והתקשורת; הגלובליזציה; הניאו-ליברלים; הקיטוב החברתי-כלכלי המואץ; הגידול המהיר במשקל העובדים בשירותים לעומת צמצום במשקל העובדים בתעשייה (בייחוד בארצות הקפיטליסטיות המפותחות); הגידול המואץ במיספר הנשים העובדות; מהגרי העבודה; תרבות הצריכה והמותגים; החלשת כוחם של האיגודים המקצועיים; פירוק מדינת הרווחה; צמצום החירות הדמוקרטיות; פירוק מיבנים פוליטיים מסורתיים ועוד. השאלה היא, האם התמורות האלה שינו את מהות הקפיטליזם, ולכן הם גם מחייבים בחירת דרך אחרת ליישום המטרה של כינון חברה שאין בה ניצול אדם בידי אדם?

הדגשה אחרת של הפוסט-מרקסיזם היא, שבקפיטליזם המאוחר, הגלובלי, מתגבשות קבוצות רבות של מיעוטים, של נשים, של אנשי סביבה, של מתנגדי גזענות, של מתנגדי תרבות הצריכה ועוד. קבוצות אלה מנהלות מאבקים, כל אחת בתחומה, הנושאים לעיתים קרובות אופי ביקורתי ואנטי-ממסדי, ושוב, קיומן של קבוצות כאלה הוא עובדה פוליטית חשובה. הוויכוח הוא לגבי המסקנה.

מבחינת לקלאו ומוף, המסקנה מריבוי צורות ההתנגדות לתוצאותיה של השיטה הקפיטליסטית הוא, שמדובר ב"התרבותם של מרחבים פוליטיים רדיקליים חדשים ושונים. אנו פוגשים בצמיחתה של רב-גונית של סובייקטים, שניתן לבאר את צורת כינונם ורב-גוניתם, רק אם אנחנו מוותרים על הקטגוריה 'סובייקט' כמהות המאוחדת ומאחדת" (לקלאו, מופ, 2004, ע' 204, ההדגשה במקור).

במילים אחרות, מאחר שקיימות במציאות התארגנויות רדיקליות מגוונות ורבות (בישראל, למשל, פועלות 20 אלף עמותות, המגדירות עצמן כ'חברתית'), אין בעצם מרכז, אין מישור חברתי אחד מהותי, ובכל התבטל (לפי לקלאו ומוף) מקומ המרכזי של מעמד העובדים השכירים במאבקים היומיומיים, ובעיקר – במערכה למען שינוי חברתי וכינון סוציאליזם. מבחינת הפוסט-מרקסיזם, ישנם עובדים, אבל ישנם גם נשים, מיעוטים, מהגרים, סטודנטים, קשישים וכן הלאה, וכולם מנהלים מאבקים חשובים באותה מידה. ולכן אין צורך לאחדם סביב מעמד העובדים המאורגן ואין צורך לקבוע, מי הגורם החברתי שבכוחו להוביל (בהבדל מ-להשתתף) שינוי חברתי מהותי, הקורא תיגר על עצם קיום הניצול הקפיטליסטי.

בפרק הרביעי והמסכם של ספרם, כותבים לקלאו ומוף:

"ודאי שבכל פרוייקט של דמוקרטיה רדיקלית טמון מימד סוציאליסטי, כיוון שהכרחי לשים קץ ליחסי הייצור הקפיטליסטיים, שבהם נעוצים יחסי כפיפות רבים. אבל סוציאליזם הוא אחד הרכיבים בפרוייקט שמציבה הדמוקרטיה הרדיקלית, ולא להיפך. בדיוק מסיבה זו כשמדברים על סוציאליזציה של אמצעי הייצור כאחד הרכיבים באסטרטגיה להקמת דמוקרטיה רדיקלית ופולריסטית, יש לעמוד על כך, שאין פירוש הדבר רק ניהול עצמי של הפועלים, כי מה שמונח על כף המאזניים הוא השתתפות אמיתית של כל הסובייקטים בהחלטה מה יש לייצר, איך יש לייצר, ובאילו צורות יש להפיץ את התוצר. רק בתנאים אלה עשוי להתקיים ניכוס חברתי של הייצור" (לקלאו, מופ, 2004, ע' 201-202, ההגדשות במקור).

התפיסה המארקסיסטית-לנינית של הדמוקרטיה מדגישה, כי בתנאים של משטר דיכוי מעמדי, לרבות בקפיטליזם, המדינה היא מנגנון כפייה של המעמד השליט, שנועד ליצור תנאים נוחים לפעילות ההון ולניצולם של העובדים, כמו גם לחסימת האפשרות לשינוי חברתי רדיקלי. אחת הצורות של המשטר המדינתי קפיטליסטי היא הדמוקרטיה הבורגנית (רפובליקה), שבה כפי שהסביר אנגלס, ההון מממש את שליטתו הכלכלית והפוליטית בדרכים עקיפות יותר, אך גם בטוחות יותר, תוך טיפוח הברית בין הבורסה (ההון) לבין הממשלה (שנבחרה בבחירות דמוקרטיות) (אנגלס, 1957; לנין, 1984).

**לואי אלטוסר** הדגיש, כי קיומם של יחסי הייצור הבורגניים אפשרי רק על-ידי שילוב בין דיכוי לבין אידיאולוגיה

בורגנית, אשר מצדיקה את הניצול בתארה אותו כסדר הדברים הטבעי, בהמשך הוא כותב:

"מבנה העל מקובץ כולו סביב המדינה, הוא כולל את מנגנוני המדינה בשירות נציג המעמד (או המעמדות) בשלטון, את המנגנון הדכאני ואת מנגנוני המדינה הדכאניים.

התפקיד המשמעותי של מבנה-העל, כלומר של כל מנגנוני המדינה, הוא להבטיח את ההנצחה של ניצול הפועלים ועובדים שכירים אחרים, כלומר, להבטיח את ההנצחה, כלומר את שעתוק יחסי הייצור, שהם בו-בזמן גם יחסי ניצול" (אלתורסר, 2003).

מכאן נובעת המסקנה, כי סוציאליזם, כמשטר חלופי לקפיטליזם, המבטל את יחסי הניצול ואת שיעתוקם, חייב לעצב מדינה שונה ודמוקרטית שונה באופן מהותי ממדינה ומהדמוקרטיה הבורגנית, כלומר, דמוקרטיה של הרוב, דמוקרטיה כזאת תהיה גם היא שלטון מדינתי, אך של מעמד העובדים השכירים, בשיתוף פעולה עם קבוצות חברתיות אחרות (איכרים, עצמאיים), המוכנות להשתתף בכינון משטר סוציאליסטי.

נניח לרגע, שנכנה את הדמוקרטיה הזאת, הדמוקרטיה עבור הרוב המכריע של בעם בכל מדינה, במשג שבו משתמשים לקלאו ומוף: דמוקרטיה רדיקלית, הן נקודת המחלוקת המהותית בין המרקסיזם לבין הפוסט-מרקסיזם?

לפי לקלאו ומוף, במובאה שהובאה לעיל, סדר הדברים הוא: יש פרוייקט של דמוקרטיה רדיקלית, שבמיסגרתו כאחד המרכיבים, ישנה סוציאליזציה של אמצעי הייצור, כלומר הפיכת אמצעי הייצור מפרטיים לחברתיים, לעומת זאת, התפיסה המרקסיסטית רואה כתנאי ראשון לכינונה של הדמוקרטיה הרדיקלית (בהנחה שמשמשים במושג זה) את הצלחת העובדים המאורגנים להפוך את הקניין הפרטי של ההון לקניין של העובדים, כלומר, את נישול המנשלים. העובדים, המתארגנים עוד במיסגרת המדינה הבורגנית, אינם יכולים לכוון את הדמוקרטיה שלהם, האמורה להיות שלטון של רוב העם, הם אינם מבטלים באופן מהפכני את בסיס השליטה של ההון – את הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור.

שלא כמו שמנסחים זאת לקלאו ומוף, חיברות (סוציאליזציה) של אמצעי הייצור אינו אחד התנאים לדמוקרטיה רדיקלית, אלא הוא התנאי המכריע לשינוי חברתי מהפכני ולכינונה של דמוקרטיה רדיקלית, סוציאליסטית.

זו עובדה, שהניסיון ההיסטורי, שנצבר בבניית הסוציאליזם בברית המועצות ובמדינות מזרח-אירופה, לא מימש את מכלול המרכיבים של הסוציאליזם, והיה כרוך בבעיות קשות בתחומים של דמוקרטיה, שוויון חברתי ולאומי, שיתוף האזרחים בניהול, חוש ביטוי וארגון ועוד. זו עובדה, שהמשטרים האלה לא החזיקו מעמד ברגע של מבחן (1989-1991) אך הסיבה לכך איננה אי-התחשבות ברבגוניות של ההתארגנויות החברתיות. להיפך, המשטרים בברית המועצות ובמזרח-אירופה קרסו כאשר ההנהגה של הקומוניסטים ויתרה על הצד המהותי ביותר של הסוציאליזם – על הבעלות של המדינה על אמצעי הייצור העיקריים. כאשר נעשה הצעד המכריע הזה – התוצאה היתה הפרטה פרועה של כל מה שזז, חיסול של זכויות חברתיות שהעניק המשטר הסוציאליסטי, ליבוי איבה לאומית, פיצול מיבנים מדינתיים ועוד.

גישה, העולה בקנה אחד עם התפיסה הפוסט-מרקסיסטית, שתוארה לעיל, באה לידי ביטוי בטיטת מיסמך העקרונות, שבו דנה קבוצת **התחברות-תראבוט** בכינוס השני שלה (יולי 2006).

במבוא למיסמך נכתב, כי מטרת הקבוצה היא להציב "אלטרנטיבה לסדר החברתי הקיים בישראל". אלטרנטיבה זו כוללת את "המאמץ להרחיב את עקרונות הדמוקרטיה הרדיקלית לכלל תחומי החיים והיחסים החברתיים – הכלכלה, הביטחון, הקהילה וכיו"ב.

הרחבת הדמוקרטיה אמורה להוביל למטרה הבאה: "אנו מעוניינים לבנות חברה הפועלת לאור עקרונות של צדק חברתי ושוויון, שהינו תמיד יחסי ואינו רק אבסולוטי. לפיכך אנו חותרים לחבר בין המאבקים של כלל נפגעי המדיניות הכלכלית הניאו-ליברלית לבין השאיפה לגבש אלטרנטיבות חברתיות וכלכליות שוויוניות, מחברות, צודקות וסולידריות". במקום אחר נכתב: "האלטרנטיבה שאנו מציעים מבקשת לקדם חיבור מחודש של שירותים, של משאבים ושל עסקים שהופרטו לרכוש ציבורי-חברתי, המנוהל באורח דמוקרטי והשתתפותי,

על בסיס האינטרסים של העובדים, הצרכנים והציבור הרחב; אינטרסים המשתקפים בשיקפות ובבחירה ישירה של הנהלות ומועצות מפקחות. מאבק בהפרטה כרוך בדרישה לדמוקרטיזציה של השליטה בנכסים הציבוריים והבטחת יכולת האזרחים לפקח עליהם".

אשר להתארגנות למען יישום האלטרנטיבה, נכתב באותו מסמך:

"אנו חושבים, שכל צורת התארגנות למען זכויות ולמען השתלבות מחדש בחברה, הינה לגיטימית. הדמוקרטיה הרדיקלית, הינה התארגנות אוטונומית של כל אישה ואיש על פי צרכיו ודיכוי. דמוקרטיה רדיקלית, הינה הזכות של כל אחד מאיתנו לקחת חלק בעתיד החברה שלנו ולשאוף לחברה צודקת ושוויונית יותר" ([www.tarabut.info](http://www.tarabut.info)).

הדמיון הרב שבין התפיסות וההצעות של התחברות-תראבוט לבין אלה של לקלאו מוף והפוסט-מרקסיזם בולט לעין. דיבורים על חברה צודקת ועל רכוש חברתי, ועל דמוקרטיה רדיקלית (המוצגת כהתארגנות של כל אחד "לפיו צרכיו ודיכוי"), תוך דילוג מודע על התארגנות עובדים כאבן הפינה במערכה לחברה צודקת ושוויונית, ועל שינוי מהפכני באמצעות תפיסת השלטון במדינה בידי העובדים ובנייתה של דמוקרטיה של רוב העם ולמען העם.

התפיסות הפוסט-מרקסיסטיות מבטאת ייאוש מהקשיים הגוברים בהתארגנות עובדים להגנה על זכויותיהם היומיומיות, ובהתארגנותם לשינוי מן היסוד של החברה. בתנאים של ירידה במספר החברים באיגודים המקצועיים ושל מגמות ימניות ברורות בהסתדרות הכללית, נראה נוח יותר ומבטיח יותר, לשים את הדגש בהתארגנויות המגוונות, שעניין מאבק בעוולות כאלה או אחרות. אך הנסיון של המאבקים החברתיים לימד, כי ההתארגנויות האלה, הראויות לעידוד בשל היותן ביטוי למחאה על דיכוי, אפלייה והדרה, ובית ספר למאבק חברתי, אינן יכולות, מעצם טבען המבוזר, להתאחד לפרוייקט כולל של שינוי חברתי וכלכלי. בשום מקום בעולם לא התרחש נסיון של שינוי חברתי מהותי, שלא נשען על העובדים המאורגנים, אלא על קבוצות דמוקרטיות מבוזרות.

## חלופות חברתיות

האידיאולוגיות הרב-תרבותיות והפוסט-מרקסיסטיות, כמו גם תפיסות הזהות והדמוקרטיה ההסדרית, שהיו מושא לביקורת לעיל, זכו לתפוצה רחבה במיוחד משנות ה-70 של המאה ה-20 ואילך. במילים אחרות, הן גובשו, פורסמו ורכשו מעמד בכיר במוסדות להשכלה גבוהה שנים עוד לפני ההתמוטטות של הסוציאליזם בברית המועצות.

**אלן מייקסינס ווד**, אשר הסבה את תשומת הלב לעובדה חשובה זו, מסבירה את הופעת הזרמים הפוסט-מודרניים השונים באכזבה שחשו רבים באקדמיה מכשולן המאבקים של שנות ה-60 (מרד הסטודנטים בצרפת ובמדינות נוספות, המחאה הרחבה בקרב צעירים בארה"ב נגד המלחמה בווייטנאם). הכשלון, מסבירה ווד, נבע מכך, שנושאי הדגל של המהפכה באותן שנים האמינו, כי ניתן לשפר את הקפיטליזם, להפוך אותו ליותר דמוקרטי ויותר פלורליסטי, בעוד שבפועל, מסוף שנות ה-70 ואילך, הקפיטליזם הגיע לשלב גבוה יותר בריכוז ההון, בהשתלטות על הייצור והחלוקה בעולם, בהעמקת הפערים החברתיים בכל מדינה ובהרחבה חסרת תקדים של הפערים בין המדינות המפותחות והעולם השלישי ברמה העולמית. על רקע זה, מסבירה ווד, אלה שנאבקו בגזענות, במלחמות אימפריאליסטיות, בהכפפת האקדמיה להון, בניצול הכפול של הנשים, אך לא הציבו תוכנית אנטי-קפיטליסטית, הנשענת כל כוחו המאורגן של מעמד העובדים – התאכזבו מעצם הרעיון של שינוי מהפכני, ולכן העבירו תמיכתם לזרמים רעיוניים ביקורתיים אחרים, המציעים חלופות לא-מהפכניות, שאינן חותרות לסוציאליזם (Wood, 1998).

ניתוח זה תקף להתפתחות הכלכלית-חברתית והפוליטית בישראל ולהשתקפותה בתחום האידיאולוגי.

רבים בקרב הזרמים השמאליים ביכו בשעתו את עליית הליכוד לשלטון בשנת 1977 כתפנית פוליטית ואידיאולוגית, אשר הובילה לתפנית ממדינת הרווחה למדיניות ניאו-ליברלית קיצונית. מה שמבקרים אלה של הליכוד לא ראו אז ואינם רואים היום, הוא שהן מלחמת יוני 1967 והכיבוש הנמשך מאז, והן עליית הליכוד

לשלטון היו פועל יוצא של שינויים בדרך תיפקודו של הקפיטליזם הישראלי.

לאחר שמיצה את התועלת שבהתפשטותו בתחומי ישראל (בגבולות שביתת הנשק משנת 1949), פנה הקפיטליזם הישראלי לכיבוש שטחים של מדינות שכנות. לאחר שגם התועלת של הכיבוש פחתה – הוא פנה לניצול בוטה יותר של העובדים ושל תקציב המדינה באמצעות המדיניות הניאו-ליברלית. ולאחר שגם התועלת ממדיניות זו פחתה – היא היפנה את מרצו בעיקר בארצות אחרות, תוך השתלבות גוברת בגלובליזציה של התאגידים.

בין המבקרים של ההתפתחויות הכלכליות-חברתיות והפוליטיות האלה, ניתן לאתר כמה כיוונים עיקריים:

**לכיוון אחד** אופיינית נוסטלגיה ל"שנים הטובות", השנים של שלטון מפא"י-העבודה, של פערים המתונים, יחסית, בהכנסות ובחלוקת העושר, ושל התפתחות מדינת הרווחה, בשנות ה-50 וה-60, השתמשו ראשי מפא"י ומפ"ם, לעת צורך בתיאור המציאות בישראל כסוציאליזם מסוג מיוחד, תוך שימוש (ריק מתוכן אמיתי) בסיסמאות כמו "שוויון", "בניית עולם חדש", "בניית קומונות (קיבוצים)", "אחוות עמים" ועוד. בהקשר זה גם הוסיפו לטעון, כי הרעיון הציוני עצמו היה, לדבריהם "מבוסס על 'הנדסה חברתית' – כלומר על יזמות ומעורבות ציבורית ופוליטית עמוקה בכלכלה בתוך דרך לכינונה של חברה חדשה, הקוראת תיגר על הסדר הקפיטליסטי ועל עקרונות השוק והתחרות העומדים ביסודו. 'ההנדסה החברתית' היתה תכונה מהותית של 'המפעל הציוני' עצמו מראשיתו. קל וחומר משעה שהנהיגה אותו תנועת העבודה הציונית" (בראלי, גוטווין, פרילינג, 2005).

"הן לימין והן לשמאל היה עניין לטפח מיתוס, שלפיו עד המהפך הפוליטי ב-1977 שלטו בישראל ממשלות סוציאליסטיות, שהנהיגו משטר חברתי סוציאליסטי" (צחור, 2007 ע' 28).

כאשר התברר, כי מאחורי הדיבורים האלה הסתתר בעצם קפיטליזם בעל מאפיינים דורסניים במיוחד (כלפי חוץ וכלפי פנים), העדיפו חוגים מסויימים בשמאל ובישראל להטיל את האחריות לתמורות, שהחלו בשנות ה-70 וזכו לדרבון מיוחד בשנות ה-80, על הליכוד, במקום לחפשם בחוקיות של הקפיטליזם בישראלי עצמו. במקביל, הם פיתחו את זרם הגעגועים לעבר "הסוציאליסטי", תוך השתעשעות ברעיון של החזרה לימים הטובים ההם.

**שלמה בן עמי** מציע לשוב ולהרחיב את ההתערבות המתקנת של המדינה, כדי לפתור את בעיות העוני והאבטלה:

"הפתרון נמצא בהתערבות מתקנת של המדינה נגד כשל השוק ועיוותי האולטרה-ליברליזם: אבטלה המונית, תעסוקה נזילה, שוק עבודה שביר, עוני וקיטוב, והחסול הסיטונאי של מגזרים מסורתיים כמו המתכת, הטקסטיל, המספנות, הדיג והחקלאות. הקריאה היא לדרך ביניים ששפר בין צמיחה לרווחה, בין שוק למידה מינימלית של תכנון וסיוע למניעת קריסתם של ענפים בהעדר תחליפי תעסוקה" (בן עמי, 1998, ע' 182).

אחת הקבוצות, המטפחת את חזון החזרה לעידן הסוציאליסטי (סוציאל-דמוקרטי) של ישראל, היא קבוצת "מן היסוד", המוציאה לאור את כתב העת "חברה". **דני גוטווין**, הנמנה עם הוגי הדעות של קבוצת מן היסוד ממיר את החלוקה המעמדית הברורה בין בעלי הון לעובדים שכירים, בחלוקה חברתית הכוללת את מעמד המתעשרים מן ההפרטה, המכונה "המעמד העולה" את "מעמדות הביניים" ואת "המעמדות הנמוכים". לכך הוא מוסיף את החלוקה החברתית המכונה "שסעים" (חילונים-דתיים, ותיקים-עולים, יהודים-ערבים) (גוטווין, 2005). לאחר שהוא מנתח, כיצד תרם הניאו-ליברליזם להתרחבות הפוליטיקה הסטוריאלית בישראל, מקדיש גוטווין מקום לניתוח הקבוצה המכונה בפיו "מעמדות הביניים", שהיוו בעבר, לפי ניתוחו, המסד החברתי של מפלגת העבודה.

גוטווין קובע, כי "מימוש סדר היום הניאו-ליברלי", ובמרכזו פירק מדינת הרווחה וההפרטה, אכן מגדילים בהתמדה את עוצמתם של מעמדות הביניים על ידי החלשת כוחה של הפוליטיקה לפעול לעיצוב החברה, הנותרת חשופה לפעולתם של כוחות השוק" (גוטווין, 2005, ע' 366). אך בהמשך מציין גוטווין, כי מעמדות הביניים, ובעיקר המרכיב האשכנזי שלהם, נבהלו מ"קואליצית המיעוטים" של נתניהו, והחלו לאמץ לעצמם

תודעה סקטוריאלית ומאבק מתבדל על מיקומם החברתי (דוגמא לכך – מפלגת שינוי בראשות טומי לפיד ואברהם פורז). אחד הביטויים לכך – המהפך של חיים רמון בהסתדרות הכללית, אשר הפך את העובדים המאורגנים ל"סקטור".

ניתוחו של גוטווין אינו משקף את ההתפתחות החברתית-כלכלית של קבוצות העובדים המבוססות, יחסית, המכונות בפיו "מעמדות הביניים", בעידן הניאו-ליברליזם והגלובליזציה. שני מחקרים שיצאו בשנות ה-2000 (ספורטא, אבו זאיד, לשם, 2006; סבירסקי, קונור-אטיאס, 2007) מלמדים, כי בעידן הניאו-ליברלי מעמדות הביניים, שאליהם מתייחס גוטווין, דווקא הצטמקו ונחלשו כלכלית. ההתעשרות המואצת של בעלי ההון היתה גם על חשבונם של העובדים הנימונים עם מעמדות הביניים, ולכן מעמדם הכלכלי-חברתי נפגע, גם אם הם שמרו עדיין על פער הכנסות יחסית לשכבות העובדים העניות.

לפי ספורטא, אבו זאיד ולשם, שבדקו א התפלגות ההכנסות בקרב השכירים, במהלך העשור שבין השנים 1994 ו-2003, חלה ירידה במשקל ההכנסות של 90% מהעובדים השכירים לעומת עלייה במשקל ההכנסות של 10% מהעובדים השכירים (המנהלים, הפקידים הבכירים). לפי סבירסקי וקונור-אטיאס, שבדקו את התפלגות ההכנסות של משקי הבית בשנים 1988-2005, המעמד הבינוני הצטמק באופן משמעותי: מ-33% לפחות מ-28% מכלל משקי הבית. הכנסותיו של המעמד הבינוני הזה הצטמצמו באות תקופה מ-28% ל-21% מהתוצר המקומי הגולמי (תמ"ג). רוב משקי הבית שנגרעו משכבות הביניים הידרדרו לשכבה של בעלי ההכנסות הנמוכות, בעוד שרוב ההפסד שלהם בחלקם בתמ"ג עבר לשכבה של בעלי ההון ובעלי ההכנסות הגבוהות מקרב השכירים.

הנתונים לעיל סותרים את קביעתו של גוטווין, כאילו הניאו-ליברליזם העצים את מעמדות הביניים וכאילו הם הפיקו ממנו תועלת. אולם גם אם הערכתו של גוטווין לא גובשה על בסיס נתונים, יש לה תפקיד מבחינתו: הוא טוען מגד מעמדות הביניים, שבתמיכתם בליברליזם הכלכלי, הם איפשרו לימין "ליצור את התנאים הכלכליים והפוליטיים שהביאו בהדרגה לחיסול התשתית האנושית והמוסדית של תנועת העבודה ולביטול ההגמוניה שלה בחיי הציבור בארץ" (גוטווין, 2005, ע' 369-370).

ההיפוך הלולייני הזה שמבצע גוטווין בין הסיבה (התפתחות הקפיטליזם של התאגידים ומדיניותו הניאו-ליברלית), לבין התוצאה (אובדן האמון של חלקים משכבות הביניים במפלגת העבודה, אשר התייצבה לצד הניאו-ליברליזם), נועד לשרת את מסקנתו: "מעמדות הביניים יבינו שטעו והמעמדות הנמוכים יבינו שהפסידו, ניתן יהיה לשקם את השמאל הסוציאליסטי-דמוקרטי, שיעסוק בשיקום מדינת הרווחה בישראל".

קריאתו של גוטווין להקים מחדש "לייבור ישראלי", הבנוי על חזון השיקום של מה שהניאו-ליברליזם הרס ועל חזון השילוב בין צמיחה לבין שוויון, אינה מציעה חלופה מעמדית מהותית לקפיטליזם בן זמננו ולמדיניות של התאגידים הגדולים ומפלגותיהם הרבות. הוא אינו מסיק מהתפתחות של הקפיטליזם ושל הגלובליזציה של התאגידים, כי התנאים בשלים עוד יותר להצגת חלופה סוציאליסטית, אלא מתרפק על העבר הסוציאלי-דמוקרטי וחולם לשקמו.

לשלמה בן-עמי, שגם הוא מתרפק על התקופה של שלטון מפא"י-עבודה, יש אזהרה, אותה אמורים לשמוע לא המפא"יניקים של פעם, אלא גם הליברלים ואנשי הימין המתון. אם לא תשוב ישראל לנתיב הסוציאלי-דמוקרטי – "לא מן הנמנע שתתחולל רדיקליזציה בפוליטיקה ובחברה במערב, ובישראל בכלל זה, כששני אגפיה הקיצוניים, הקומוניסטים מזה והניאו-פאשיסטים מזה, שכבר היום הולכים ומתעבים, יחדו את ימיהם כקדם" (בן-עמי, 1988, ע' 182).

**הכיוון השני** מבטא גם הוא אכזבה מההבטחות לשוויון ולעולם חדש, וגם הוא מתעלם מהחוקיות הפנימית של המשטר הקפיטליסטי, שגרמה להאצת התהליך של הקיטוב החברתי, הלאומי, המיגדרי והעדתי. אלא ש שבהבדל מזרם הנוסטלגיה, נושאי הזרמים הביקורתיים הפוסט-מודרניים השונים אינם מתגעגעים לעבר (שנות ה-50 וה-60), אותו הם מבקרים, ובצדק, על מקבץ ההדרות והדיכוי שאיפיינו אותו, אך במקום להציג שאלות לגבי מהות הקפיטליזם, הפושט ולובש צורה, אך בכל מקרה הוא משטר ניצול מעמדי, משטר של דיכוי ואפלייה, הם מנסים לשדרג את הסיסמאות הזנוחות של תנועת העבודה ותובעים כאן ועכשיו, במסגרת המשטר הקיים, להשיג שוויון אמיתי של ערבים, מזרחים, נשים וקבוצות מודרות אחרות.



בזהותם את תנועת העבודה ואת ההסתדרות הכללית עם מעמד העובדים, הם הרחיבו את האכזבה והביקורת המוצדקות שלהם על גופים אלה לאכזבה מעצם היכולת של מעמד העובדים להיאבק לשחרור מניצול ומדיכוי הנילוה אליו. וכאשר מגיעים למסקנה, כי אין אפשרות שהעובדים יחוללו שינוי מעצם היותם המעמד, שהוא אנטי-תזה אובייקטיבית לשלטון ההון, בעצם אין תקווה לשינוי המשטר החברתי-כלכלי, המאפשר להון להשיג את רווחיו, ולכן נתפס כיוון ביקורתי זה לתפיסות רב-תרבותיות, תפיסות של זהות, תפיסות פוסט-מרקסיסטיות וכן הלאה.

אלן מייקסינס ווד מציגה את השאלה, מנין נשאב הידע על אופי הקפיטליזם ויכולתו להתאים את עצמו לתנאים חומריים משתנים, מתוך יצירת מיבנים מתחדשים בלי הרף? נוסף ליידע התיאורטי, האצור במחקרים ובספרים על הקפיטליזם מנקודת ראות מעמדית, מצביעה ווד על חשיבות הניסיון ההיסטורי השונה, שצברו דורות שונים.

היא מצביעה, למשל, על הדור בארצות התעשייתיות, שהיה עד למשבר הכלכלי הגדול (1929-1933) ולהשלכותיו, ובהמשך למלחמת העולם השנייה ולהשלכותיה, ולכן היה לו קל יותר גם להבין את מהות הקפיטליזם וגם להעריך את כוחו של מעמד הפועלים במערכות החברתיות. לעומת זאת לדור שגדל בתקופת הניו-דיל ומדינת הרווחה באותן ארצות, ואשר לא למד על בשר את מחירו של משבר כולל וממושך, קשה יותר לתפוס, כי מדינת הרווחה הייתה מגובלת בזמן, שכן היא התפתחה בתנאים ייחודיים בתולדות הקפיטליזם, תפיסותיהם הפוסט-מודרניסטיות משקפות אי-הבנה למיגבלות המיבניות של הקפיטליזם, אשר בחתירתו לרווחי-על ולהצבר הון מואץ – מותיר שוליים צרים, שבתוכם יכולים להתפתח דמוקרטיה, השתתפות אזרחים בניהול ענייני המדינה, צדק חברתי, צדק חלוקתי וצדק סביבתי (Ellen Meiksins Wood 1998).

הזרמים הפוסט-מודרניים מעשירים את הידע הביקורתי בתחומי מחקר ספציפיים. תרומה כזאת תרמו מחקרים ופירסומים שראו אור בישראל, ואשר עסקו בנישול מהקרקע של האזרחים הערבים, באפליית האישה ובאלימות המופנית כלפי נשים, באפליה שיטתית של המזרחים, בהיסטוריוגרפיה הציונית הרשמית, וכן הלאה. התובנות החדשות בתחומים אלה מעשירות את הדיון המעמדי ומסייעות לו להיכנס לפרטים של פרקטיקות דיכוי, הדרה והשתקה. לא על כך הוויכוח.

הוויכוח הוא על הבנת הסיבות המיבניות לכל אותן תופעות של דיכוי, אפליה והדרה, הטמונות בחוקיו הפנימיים של הקפיטליזם כמערכת כלכלית-חברתית המבוססת תמיד ובכל שלב של התפתחותה על קניין פרטי ועל ניצול העובדים השכירים. הוויכוח הו לגבי גבולות הביקורת החברתית: האם היא מתייחסת רק להבט כזה או אחר, החשוב כשלעצמו, של מערכת הניצול והדיכוי הבורגנית, או מציגה את הסוציאליזם כחלופה כלכלית-חברתית מהותית.

בהקשר זה כדאי לספר על ניסיון חשוב ומעורר השראה של שותפות בין איגודים מקצועיים לבין קבוצות הנאבקות נגד עוולות חברתיות ולאומיות. זה הנושא של קובץ מאמרים, המנתח את הניסיון החיובי המצטבר בקרב איגודים מקצועיים, הפועלים במישור של העיר הגדולה בארצות הברית ובאירופה, תוך שיתוף פעולה עם אירגונים לא-ממשלתיים וקהילת אתניות (Turner, Cornfield, 2007). פעילות זו העניקה תנופה הן לאיגודים המקצועיים והן לארגונים הלא-ממשלתיים ולקהילות האתניות. שיתוף הפעולה הזה הניב התארגנות חברתית משותפת, שהציבה לעצמה מטרות חברתיות כמו שכר המבטיח קיום, הבטחת זכויות מהגרים ועוד. ההתארגנות המשותפת סייעה לקדם התארגנות איגוד מקצועית בענפי השירותים, שבהם שיעור העובדים המאורגנים נמוך, יחסית.

גם בפעילות הפורום החברתי בארצות שונות ובהיקף בינלאומי, עמודי התווך הם האיגודים המקצועיים המשולבים בפורום והתורמים לו מסורת, יידע ביקורתי, חברים ואמצעים כלכליים.

במשך כל שנות קיומה, מק"י שבה והדגישה, כי נודעת חשיבות רבה לעיסוק של המפלגה בהיבטים ובהשלכות של הפלייה, הדיכוי וההדרה על חייהן של קבוצות חברתיות, על המשטר הדמוקרטי עצמו, על המערכת הפוליטית. אך בו בזמן מדגישה מק"י במסמכה, כי עיסוק כזה מוביל לפתרונות אמיתיים, השמים קץ לדיכוי ולאפליה, רק בהקשר של

הראייה הכוללת של המאבק בקפיטליזם ולמען חלופה חברתית רדיקלית, סוציאליסטית, העוקרת את הניצול המעמדי מן השורש.

הביקורת המרקסיסטית על התפיסה הרביזיוניסטית בשאלה זו מצביעה על כך, שללא גישה מעמדית לשאלה הלאומית (ולשאלות אחרות של אפלייה), המבקרים את הדיכוי נשארים בפועל בתחום השיחה הליברלי-בורגני. אלה המתייצבים נגד דיכוי של קבוצה מסויימת במנותק מניתוח שורשיו המעמדיים של הדיכוי, נשארים בשיח, המסביר את סיבת הדיכוי בהיותן של הנשים – נשים, של המזרחים – מזרחים, ושל הערבים – ערבים. כאשר כבולים בדרך חשיבה ופעילות כזאת, ניתן להציג את הגידול במיספר הנשים (או הערבים, או המזרחים) בקרב הצמרת העסקית, האקדמיה, הצבא ומוסדות השלטון (כנסת, ממשלה, עיריות) כהצלחה של המאבק וכצמצום הדיכוי המיגדרי, הלאומי או העדתי. אך בפועל, גידול בייצוג נשים וערבים בכנסת או הימצאותם של ערבים, נשים בקרב הנהלות בנקים לא פתר ולא יפתור את הבעייה היסודית של דיכוי הערבים והנשים ואינו מונע את גידול העוני בקרב הערבים ובקרב הנשים.

אין שום סיכוי, שבתנאים של משטר קפיטליסטי, כמו זה הקיים בישראל, יתגבש משטר של שוויון אמיתי בין נשים לגברים, בין ערבים ליהודים, בין מזרחים לאשכנזים, בין מהגרי עבודה לבין תושבים ותיקים, וכן הלאה. כפי שמלמד אותנו לנין במאמרו "מרקסיזם ורביזיוניזם", כמה מאמצים שלא נשקיע בנושאים, החשובים לגופם, של אפלייה ודיכוי, ואפילו נשיג השגים חלקיים בתחום זה או אחר, כל עוד יישאר על כנו המשטר הבורגני (ואפילו תהא זו דמוקרטיה בורגנית), יתרחבו הפערים החברתיים, הלאומיים, העדתיים והמיגדריים, ולא יושג שוויון אמיתי.

המאבקים נגד דיכוי ואפלייה הם בית ספר חשוב של מאבק חברתי דמוקרטי. הם מגייסים ציבורים רחבים להגנה על זכויותיהם באמצעות מאבקים קונקרטיים חיוניים. אך במנותק מהמאבק הכולל נגד משטר הניצול ולמען חלופה סוציאליסטית – מאבקים אלה אינם יכולים לשנות את המציאות מן היסוד לעבר חברה המבוססת על שוויון וצדק חברתי.

בבואה להציג את תוכניתה לקידום הצדק החברתי, הצביעה מק"י בוועידתה ה-25 על השילוב שבין מאבקים יומיומיים לבין המאבק ארוך הטווח לשינוי חברתי רדיקלי, לסוציאליזם:

"אי-הצדק החברתי, הטמון בקפיטליזם, בולט כיום אפילו יותר מאשר בשנים עברו. הפערים הבוטים בהכנסות וברכוש בתוך כל מדינה קפיטליסטית ובין המדינות העשירות לבין אלה העניות; שלילת הזכות לקיום בכבוד ממחצית ויותר של האנושות; התרחקות שירותי הבריאות וההשכלה מהישג ידם של רבים; האפלייה לפי מין, לאום, דת, נטייה מינית ומצב משפחתי בתחומים רבים; המחיר הכבד שגובות 'תוכניות הבראה' דווקא מהקבוצות המוחלשות בחברה – כל אלה ממחישים לרבים, עד כמה בלתי-צודק המשטר הקיים. אך כעס על המשטר הקיים אינו מוליד מעצמו חלופה רעיונית ופוליטית, או התארגנות למאבק לשינוי חברתי.

תפקידה של מפלגתנו הקומוניסטית הוא לגבש תוכנית להשגת צדק חברתי, אשר נותנת מענה לבעיות מיידיות כמו: אפלייה על רקע לאומי ומגדרי, שכר נמוך ומצוקה כלכלית, שימור רשת ההגנה החברתית, זכותם הדמוקרטית של העובדים להגן על עצמם. במקביל, עלינו לפעול להפצת התפיסה בדבר צדק חברתי מהותי, אשר נמצא מעבר לטיפול בהיבטים כאלה או אחרים של מצוקה ואפלייה – של צדק חברתי, המבטל את משטר הניצול הקפיטליסטי עצמו ומכונן במקומו שלטון עובדים למען העובדים. הקשר בין השלב המידי לשלב ארוך הטווח ברור: כדי לחולל את השינוי המהפכני ולכונן חברה סוציאליסטית, שהאדם במרכז, ואשר מבוססת על ביטול הניצול המעמדי, על שוויון וסולידריות – נחוצים עובדות ועובדים, צעירות וצעירים, שצברו ניסיון במאבקים חברתיים יומיומיים".

2009. לא פורסם.

## ביבליוגרפיה

אורי רם (2006), הזמן של ה'פוסט', לאומיות והפוליטיקה של הידע בישראל, רסלינג ת"א.

- יוסי דהאן, הנרי וסרמן (עורכים) 2006, **להמציא אומה**, האוניברסיטה הפתוחה רעננה.
- ארנסט גלנר (1944), **לאומים ולאומיות**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב.
- ו.א. לנין (1960) **על השאלה הלאומית-קולוניאלית**, הוצאת מק"י.
- ו.א. לנין (1952), **האימפריאליזם – השלב העליון של הקפיטליזם**, ספרית פועלים, מרחביה.
- קרל מרקס (1953), **הקאפיטאל**, כרך א', ספרית הפועלים, מרחביה.
- קרל מרקס ופרידריך אנגלס ([1848] 1998), **מניפסט המפלגה הקומוניסטית**, בקובץ: בנימין כהן (עורך) **המניפסט הקומוניסטי במבחן הזמן**, הקיבוץ המאוחד.
- שלמה סבירסקי, דבורה ברנשטיין (1993), "מי עבדה במה, עבור מי ותמורת מה? הפיתוח הכלכלי של ישראל והתהוות חלוקת העבודה העדתית" בקובץ: אורי רם (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, הוצאת ברירות, ת"א.
- תמר גוז'נסקי (1986), **התפתחות הקפיטליזם בפלשתינה**, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור, ת"א.
- דניאל אטאס, דוד הד (עורכים) (2007), **מורה צדק, עיונים בתורתו של ג'ון רולס**, הוצאת מאגנס, ירושלים.
- בנג'מין ר. בארבר (2005) **ג'יהאד נגד מק-עולם**, הוצאת בבל, ת"א.
- ארנסטו לקלאו ושנטל מוף (2004), **הגמוניה ואסטרטגיה סוציאליסטית, לקראת פוליטיקה דמוקרטית רדיקלית** הוצאת רסלינג, ת"א.
- פרידריך אנגלס ([1884] 1957), **"מוצא המשפחה, הקניין הפרטי והמדינה"**, בקובץ: מרקס, אנגלס **כתבים נבחרים**, הוצאת ספרית פועלים, כרך ב'.
- ולדימיר לנין ([1917] 1952), "מרקסיזם ורביזיוניזם", בקובץ: **לנין, כתבים נבחרים**, כרך 5, הוצאת ספרית פועלים.
- לואי אלטוסר (2003), **על האידיאולוגיה**, הוצאת רסלינג, ת"א.
- ארזה צ'רצ'מן, אלישבע סדן (2003), **השתתפות הדרך שלך להשפיע**, הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- עדו לנדאו (2005), "האם הרב-תרבותיות תגביר את עוצמתן הכלכלית, הפוליטית והחברתית של הקבוצות, אשר להן היא אמורה לסייע?", בקובץ: אורי זילברשייד (עורך), **מרקס ועתיד הסוציאליזם**, הוצאת רסלינג, ת"א.
- אילן פפה (2005), "הכלכלה הפוליטית של הרב-תרבותיות: סינטזה אפשרית בין הגותו של מרקס לגישה הרב-תרבותית", בקובץ: אורי זילברשייד (עורך) **מרקס ועתיד הסוציאליזם**, הוצאת רסלינג, ת"א.
- אבי בראלי, דניאל גוטווין, טוביה פרילינג (2005), "חקר החברה והכלכלה בישראל: התבוננות היסטורית ופוליטית", בקובץ: אבי בראלי, דניאל גוטווין, טוביה פרילינג, **החברה והכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי**, כרך א', יד יצחק בן צבי.
- זאב צחור (2007), **עיצוב הישראליות**, הוצאת עם עובד, ת"א.
- רפי מלניק (2006), "תוכנית לקונסולידציה פיסקלית בישראל 2003-2012", בקובץ: אוריאל רייכמן, דוד נחמיאס (עורכים), **מדינת ישראל, מחשבות חדשות**, המרכז הבינתחומי הרצליה.

דני גוטווין (2005) "הדיאלקטיקה של כשל השוויון: השמאל הישראלי בין ניאו-ליברליזם לסוציאל-דמוקרטיה" בקובץ: אורי זיברשייד (עורך) **מרקס ועתיד הסוציאליזם**, הוצאת רסליג, ת"א.

שלמה סבירסקי (1981), "לא נחשלים אלא מנוחשלים, מזרחים ואשכנזים בישראל: ניתוח סוציולוגי ושיחות עם פעילים ופעילות", מחברות למחקר ולביקורת, חיפה.

שלמה סבירסקי, אתי קונור-אטיאס (2007), **הצטמקותו של המעמד הבינוני בישראל: עדכון לשנת 2005**, מרכז אדווה, ת"א.

יצחק ספורטא, סאלם אבו-זאיד, דותן לשם (2008), **אי-השוויון בחלוקת ההכנסות של משקי בית של השכירים בישראל 1967-2003**, מחקר מדיניות 2 של התוכנית לכלכלה וחברה, מכון ון ליר, ירושלים.

שלמה בן-עמי (1998), **מקום לכולם, אלי בר-נביא משוחח עם שלמה בן עמי**, הקיבוץ המאוחד, ת"א

יהודה שנהב (2003), **היהודים-הערבים, לאומיות, דת ואתניות**, עם עובד, ת"א.

אנתוני גידנס (2000), **הדרך השלישית, תחייתה של הסוציאל-דמוקרטיה**, ידיעות אחרונות, ת"א.  
עדי אופיר (עורך) (2001), **זמן אמת, אינתיפאדת אל אקצה והשמאל הישראלי**, כתר הוצאה לאור, ירושלים.

Lowell turner, Daniel Cornfield (2007), **Labor in the New Urban Battleground, Local Solidarity In a global Economy**, Cornell Univrsity Press.

Ellen Meiksins Wood (1986), **a New 'True' Socialism**, Verso, London.

Ellen Meiksins Wood (1990), The uses and Abuses of 'Civil Society', **socialist Register**

Ellen Meiksins Wood (1997) "What is the 'Postmodern Agenda?'", in Ellen Meiksins Wood, John Bellamy Foster, in, **The Defense of History, Marxism and the Postmodern Agenda**, Monthly Review Press, NY.

Ellen Meiksins Wood (1998), Capitalist Changes and Generational Shifts, "**Monthly Review**", no. 5

Aijaz Ahmad (1997a), "Culture Nationalism and the Role of Intellectuals", in: Ellen Meiksins Wood, John Bellamy Foster, **In the Defense of History and the Postmodern Agenda**, Monthly Review Press NY.

Aijaz Ahmad (1997b), "Issues of Class and Culture, in: Ellen Meiksins Wood, John Bellamy Foster **In the Defense of History and the Postmodern Agenda**, Monthly Review Press NY,

Kenan Malik (1997), "The Mirror of Race: Postmodernism and the Celebration of Difference", in: Ellen Meiksins Wood, John Bellamy Foster **In the defense of History, Marxism and the Postmodern Agenda**, Monthly Press, NY.